

КПЈ КАО ОРГАНИЗАТОР И РУКОВОДИЛАЦ ОРУЖАНЕ БОРБЕ У ДУРМИТОРСКОМ КРАЈУ

(Април—децембар 1943. год.)

II дио*

ОСЛОВОЂЕЊЕ ТЕРИТОРИЈЕ ПОСЛИЈЕ ДЕСЕТОМЈЕСЕЧНЕ ЧЕТНИЧКЕ ВЛАДАВИНЕ

У тзв. IV непријатељској офанзиви, последице битке на Неретви и избијања оперативне групе НОБ и ПОЈ на сјеверозападне границе Црне Горе, односно дурмиторскога краја (бивши срез шавнички), борци из Петог дурмиторског батаљона Четврте пролетерске црногорске бригаде били су донекле обавијештени о ситуацији за вријеме десетомјесечне четничке владавине у њиховом крају. А то значи: о уништењу главнине чланова КПЈ у дурмиторском крају на челу са Среским комитетом КПЈ, стријељању многих бораца и истакнутих родољуба, разбијању народне власти и других организација. Сазнали су и о тешком мучењу и малтретирању народа, а нарочито припадника партизанских породица, симпатизера и присталица НОБ-а, али и о томе да упркос свему томе већина народа ни у једном моменту није клонула духом и губила наду у побједу НОБ. До таквих обавјештења борци из Петог батаљона долазили су у току наступања наших оперативних снага од Неретве до граница Црне Горе, од прибјеглих сељака из дурмиторскога краја које су четничке власти биле принуђено мобилисале.¹

* Први дио рада „КПЈ као организатор и руководилац оружане борбе у дурмиторском крају“, са освртом на рад Партије прије рата и у току оружане борбе 1941. и 1942. године (до јуна), обрађен је за научни скуп „Дурмиторска партизанска република 1941—1942“, који је одржан 24, 25. и 26. августа 1977. год., у Жабљаку, и биће објављен у зборнику радова са тога скупа. Овај дио проистиче из теза изложених на симпозијуму децембра 1972. г. у Титограду, тако да у основним линијама обухвата рад Партије од априла 1943. до краја исте године.

¹ Приликом мобилизације четника у Црној Гори за полазак на Неретву, зборно мјесто за мобилисане сељаке из дурмиторскога краја био је Шавник. Пошто су их четници прикупили у Шавнику и размјестили по оближњим селима, они су пркосно и отворено пјевали: „Ова војска

У духу директиве Врховног команданта НОВ и ПОЈ штабу Треће ударне дивизије од 19. априла 1943. год., Четврта и Пета пролетерска црногорска бригада из оперативног састава Треће ударне дивизије имале су да предузму наступање правцем: Горанско — долина ријеке Комарнице — Шавник, са задатком да што прије избију на простор Шавник — Боан,² а Седма крајишка ударна бригада из оперативног састава Друге пролетерске дивизије да пријеђе ријеку Тару између Тепаца и Левер-Таре и да заузме Жабљак и Језера.³ У вези са поменутом директивом штабу Треће ударне дивизије, њена једна јача колона, комбинована од Четврте и Пете пролетерске црногорске бригаде, извршила је снажан притисак правцем Горанско — Пива — Шавник. Послије краће борбе код Горанска, четничке јединице су потпуно разбијене и натјеране у бјекство. Том приликом заплијењена храна у складишту у Горанску подијељена је од стране наших јединица изгладњелом мјесном становништву.

У даљем наступању кроз Пивску жупу и Пивску планину, јединице Четврте и Пете црногорске пролетерске бригаде, у жестоком окршају код Бајовог Поља (у Жупи пивској), нанијеле су тежак пораз посљедњим остацима четничких формација Баја Станишића. Том приликом четници су имали знатан број мртвих, рањених и заробљених, а заплијењен је и извјестан ратни материјал.⁴

Послије разбијања четника Павла Ђуришића код Челебића, једна четничка групација се при одступању пребацила на лијеву обалу Таре и покушала да на Планини Пиви, на десној обали ријеке Пиве и Комарнице, организује положаје за одбрану од продора партизанских снага са западне стране. Међутим, појавом код села Недајна лијевог крила Четврте пролетерске црногорске бригаде, односно њеног Првог батаљона, који је пријешао ријеку Пиву код Крсца, и Прве чете Петог батаљона⁵ исте бригаде, која је пријешла ријеку Комарницу између села Рудинице и Миљковца и преко Трескавца избила у село Пишче и Трсу, четници су се ноћу 20/21. априла вртоглаво повукли са Планине Пиве преко Језера и Сињајевине у правцу Колашина.⁶

што се креће / на Русију пуцат неће“, а то је значило: на партизане. Четничке старјешине су на такав поступак мобилисаних сељака врло оштро реаговале, предузимајући енергичне мјере против оваквих про- партизанских иступа.

² Зборник НОР, том II, књ. 9, док. 100.

³ Исто, док. 104.

⁴ Исто, док. 115.

⁵ Лични доживљај командира Прве чете.

⁶ Зборник, том II, књ. 9, док. 110 и 115; Обрад Цицил, Дурмиторски НОП одред.

У овом протјеривању четника са Планине Пиве видног учешћа узела је и група комуниста-илегалаца, којој се придружио један број родољуба из села Недајна, Трсе и Пишча.⁷ Како су се партизанске јединице приближавале и почеле да наступају на дурмиторску територију, народ је устајао на оружје и формирао партизанске јединице, које су из позадине нападале четнике. У току ноћи 20/21. априла јединице Четврте пролетерске бригаде ушле су у Шавник и Боан, које су већ биле ослободиле партизанске јединице.⁸ Седма крајишка ударна бригада се 21. априла у 5 часова ујутру пребацила преко ријеке Таре и села Тепаца. Висећи мост на овој ријеци били су сачували мјесни партизани. Они су дочекали и поздравили бригаду, која је истог дана, уз одушевљен дочек, ушла у Жабљак, који су два дана раније ослободили партизани овог краја.⁹ Захваљујући акцијама позадинских партизанских јединица, у Шавнику, а посебио у Жабљаку,¹⁰ заплијењене су, поред ратног материјала, и знатне количине хране у магацинима, које четници нијесу стигли да евакуишу. Тај дио плијена био је од посебног значаја за исхрану рањеника у бригадним и дивизијским болницама, а нарочито у Централној болници. Ослобођењем Жабљака, Шавника и Боана и чишћењем терена од разбијених група Павла Ђуришића у Дробњаку, Ускоцима, Језерима и Шаранцима — територија дурмиторског подручја (среза шавничког) 22. априла била је потпуно слободна.

Сусрет народа дурмиторскога краја са јединицама народно-ослободилачке војске био је веома дирљив. Посебно су били дирљиви сусрети са појединим борцима из Петог (дурмиторског) партизанског батаљона. Многе су мајке и сестре плакале и од радости и од туге. Од радости зато што се сусријећу са својим ослободиоцима, а од туге зато што су многи од њихових најмилијих били изгинули у борбама и биткама по Босни, Херцеговини и Далмацији. А таквих је било близу четрдесет — другова и другарица. Пошто је то било природно очекивати, приликом наступа на дурмиторску територију у Петом батаљону учињен је договор о саопштавању породицама гдје је који њихов и на који начин погинуо. Били су замишљени и комеморативни зборови посвећени свим погинулим у батаљону или на терену за вријеме четничке владавине. То су имали да учине они борци-комунисти који су морали бити извучени из батаљона ради

⁷ Обрад Цицмил, *Дурмиторски НОП одред*.

⁸ *Зборник*, IV, књ. 12, док. 123.

⁹ *Зборник*, II, књ. 9 док. 120; *НОБ у Црној Гори 1941—1945 — Хронологија догађаја*.

¹⁰ *НОБ у Црној Гори 1941—1945 — хронологија догађаја*.

поновног организовања партијских ћелија и њихових руководстава, органа позадинских војних власти, народних одбора, СКОЈ-а, Народне омладине и АФЖ-а, пошто су све те организације биле разбијене за вријеме четничке владавине. За ту сврху је око 35 другова и другарица, и то углавном све чланова КПЈ, међу којима и око 20 са руководећих дужности, повучено из Петог батаљона и распоређено по општинама на партијски, војнички и други рад. Међу повученим налазио се и један број лакше или теже рањених.

Сходно поменутом договору у батаљону, у дробњачкој општини породицама погинулих другова и другарица имао је да то саопшти Мићун Јауковић, са једном групом бораца одређених за тај терен; у Ускоцима Милан Требјешанин — Трејо, са другом групом; у жабљачкој (дурмиторској) општини Војин Ђерковић и Стојан Жутић, са трећом групом; у Пиви Гојко Жарковић и Миљан Гаговић. Тако је мене запало да то саопштим и храброј мајци Јелици Новосел, чији је син Сава погинуо у јуришу на усташки гарнизон у Бугојну, приликом нашег првог напада. Било је то 23. априла, када сам стигао на Жабљак. Тога дана одржаван је народни збор,¹¹ на коме су говорили командант и комесар Друге пролетерске дивизије Пеко Даћчевић и Митар Бакић, као и Обрад Цицмил и други. Народа је било доста, и све је било у изузетном расположењу. Пјевало се и играло. И млади и стари били су у колу. У једном тренутку угледао сам крај кола стаситу и изузетно храбру мајку Јелицу Новосел. Раније, тако рећи још у почетку оружане борбе, у пљеваљској бици изгубила је мужа и једног сина. Другога сина, младића, четници су јој на свиреп начин стријељали на Жабљаку, за вријеме своје владавине. За судбину трећег сина, Заја, није још знала.¹² У томе моменту општег весеља покушао сам да избјегнем сусрет с Јелицом. Био сам одлучио да пођем њеној кући, на Питомине, да јој све саопштим и неколико је утјешим. Међутим, чим ме је угледала — брзим и крупним корацима пошла је према мени. Претпостављао сам да је већ нешто наслутила о побијци Саве, али јој се на лицу и држању то није могло примјетити. Загрлила ме је и неколико пута смо се пољубили. Примјетио сам јој сузе у очима, али сина Саву она није спомињала.

Није било излаза, морао сам. Тешка срца саопштио сам јој када је, како и гдје њен храбри син Сава погинуо. А она је само мало уздахнула и одмах ми отресито и рјечито одговорила: „За

¹¹ Зборник, IV, књ. 12, док. 130; Обрад Цицмил, *Дурмиторски НОП одред*.

¹² Погинуо у војвођанским партизанским јединицама.

то је, Стојане, и пошао у борбу — да погине за слободу. Ја имам доста синова, јер сте сви ви борци моји најдражи синови“.

Дивио сам се томе херојском држању. Да би тај сусрет за мене био још потреснији и драматичнији, а да би она мајчински бол некако прикрила, позвала ме је у коло да заиграмо црногорски. То је за мене био моменат великог искушења. Да бих то некако избјегао, одговорио сам јој да сам страшно преморен. На то је она реаговала ријечима: „Морамо, Стојане, морамо заигра-ти, за инат душманима“. Приморан сам био да пристанем. Достојанствено и врло пркосно, кратко је заиграла. Бијелу марамицу држала је у лијевој руци и њом је сузе брисала. Али кришом — тешко је то могао ко да примијети.

Ето, од таквих мајки су многи синови пошли у борбу и на бојишту гинули. А оне су их овако достојанствено, стегнута срца и прикривајући сузе, искрено оплакивале. Исто су се тако храбро понијеле и многе друге, мајке храбрих синова и кћерки који су као пролетери оставили кости у Босни, Херцеговини и Далмацији.

ОРГАНИЗОВАЊЕ ПАРТИЈЕ И ЊЕН РАД

За организовање и рад Партије у овој фази (април—децембар 1943) НОБ у дурмиторском крају по начину ратовања и зби-вању догађаја карактеристична су четири периода:

1. период од ослобођења (21. априла) до избијања V непријатељске офанзиве, односно до 15. маја;
2. период у току офанзиве до 15. јуна;
3. период после јењавања офанзиве (15. јун) до поновног потпуног ослобођења дурмиторскога краја 23. септембра и
4. период од 23. септембра до краја децембра 1943. год.

У првом реду, одмах по ослобођењу, приступило се организовању и формирању Среског комитета, партијских ћелија и општинских комитета КПЈ, затим команди мјеста и Команде подручја, сеоских и општинских народноослободилачких одбо-ра, скојевских, омладинских и АФЖ актива и организација.

Пошто су све партијске ћелије, изузев на Планини Пиви, биле или разбијене или је њихов састав четничком силом био и физички уништен, комитете је требало изнова именовати од комуниста из Петог (дурмиторског) батаљона, који су имали одмах приступити пријему у Партију нових и држањем за вријеме четничке владавине провјерених патриота и омладинаца ради формирања, првенствено у партизанским селима, партијских ћелија и скојевских организација. Тако је, прво, већ 22. апри-

ла, ПК КПЈ за Црну Гору и Боку преко Радоја Дакића — Брка именовано Срески комитет КПЈ од пет чланова, у саставу:¹³

1. Војин Ђековић, политички секретар,¹⁴
2. Радивоје Дакић, организациони секретар, и чланови:
3. Душан М. Обрадовић, одговоран по питању народне власти,
4. Стојан Жугић, одговоран по војним питањима,
5. Ката Жугић, одговорна по АФЖ-у.

Павле Никитовић, секретар Среског комитета СКОЈ-а, није био званично члан Среског комитета КПЈ.

Комитет је формиран у оваквом саставу зато да би се што више његових чланова налазило на терену — ради организационог јачања Партије, с једне, и што се од малобројних кадрова морао по могућству стварати костур једног рејонског (у Пиви) и четири општинског комитета, са друге стране. Јер ситуација, која је у партијском погледу била веома неповољна, захтијевала је да чланови Среског комитета буду стално на терену, и то: Војин Ђерковић у околини Жабљака, Комарском крају и Буковици, Радивоје Дакић у Пиви, Душан М. Обрадовић у Тепачком Пољу и Тепцима, Павле Никитовић у Дробњаку. То је било нужно ради помоћи у погледу пријема у Партију нових чланова и формирања партијских ћелија, народноослободилачких одбора и друштвених организација.

Пошто је ускоро уследила и V непријатељска офанзива, Комитет у поменутом саставу није успио ни једанпут да одржи заједничку сједницу. Све се сводило на повремене међусобне договоре.

За формирање општинског комитета у Жабљаку и стварање партијских ћелија на терену била је задужена Ката Жугић са једном групом комуниста из Петог батаљона. За формирање општинског комитета и организовање партијских ћелија у Дробњаку (Шавнику) био је задужен Вељко Радојевић са другом групом, такође из Петог батаљона. За формирање општинског

¹³ У књизи Обрада Цицила „Дурмиторски НОП одред“, приказан је комитет од осам чланова и са другим лицима и дружчијим функцијама, што не одговара историјским чињеницама. Међутим, што се тиче појединих лица која се у овој књизи наводе у односу на састав комитета, као што су Вукашин Мићуновић, Блажо Мраковић и Спасо Дракић, они су имали партијску улогу као инструктори ПК КПЈ за Црну Гору и Боку, с тим што је Спасо Дракић био још и помоћник команданта Дурмиторског војног подручја. У књизи Пера Крстајића „Дурмитор у НОБ и револуцији“ састав комитета дат је скоро тачно, са напоменом да је Војин Ђерковић био политички, а Радивоје Дакић организациони секретар, и да је и Ката Жугић била члан комитета.

¹⁴ Зборник IV, књ. 12, док. 134 и према казивању Мијужка Шибалића.

комитета и партијских ћелија у Шаранцима (Његовући) био је задужен Живан Кнежевић, са трећом групом. За формирање општинског комитета и партијских ћелија у Ускоцима (Боану) био је задужен Мато Церовић, са четвртом прупом комуниста. За формирање рејонског комитета у Пиви био је предвиђен Спасоје Шарац.

Као што је напоменуто, пошто ни у једном селу или крају изузев Планине Пиве на читавом дурмиторском подручју нијесу постојале партијске ћелије (за вријеме четничке владавине оне су уништене), прво се, преко комуниста узетих из Петог батаљона и уз помоћ Среског комитета, приступило пријему у КПЈ нових чланова из редова омладине и патриота који су потицали првенствено из партизанских породица, као и из других средина које су имале добро држање за вријеме четничке владавине. За ступање у чланство КПЈ било је расположења код оних који су долазили у обзир за то, али се организовано није много могло постићи, јер су догађаји, поготово почетак V непријатељске офанзиве, постајали сви тежи, а за тако сложен посао било је потребно одговарајуће вријеме. Зато се и успјело да се формира само неколико партијских ћелија, и то првенствено у неким партизанским селима. Из истих разлога није се успјело да се формирају ни општински комитети и рејонски комитет за Пиву. Поред тога, онај мали број комуниста и све позадинске војне команде, као и сеоски народноослободилачки одбори, морали су се првенствено ангажовати на мобилизацији бораца за поуну појединих бригада и дивизија, Друге пролетерске и Треће ударне дивизије,¹⁵ као и на формирању народноослободилачких одбора.

ФОРМИРАЊЕ КОМАНДИ ВОЈНИХ ВЛАСТИ

Напоредо с формирањем Среског комитета КПЈ формиране су и команде мјеста у свим општинским центрима, а убрзо затим и Команда војног подручја. Састав команди био је сљедећи:¹⁶

Команда подручја

Мићун Јауковић, командант,
 Спасо Дракић, помоћник команданта,
 Војо Зечевић, замјеник команданта;

¹⁵ Зборник, том II, књ. 9, док. 119.

¹⁶ Исто, том III, књ. 5, док. 17.

Команда мјеста у Жабљаку

Стојан Жупић, командант,
 Душан Васиљевић, помоћник команданта,
 Јеврем Крстајић, замјеник команданта;

Команда мјеста у Шавнику

Војин Срдановић, командант,
 Вељко Радојевић, помоћник команданта,
 Војо Церовић, замјеник команданта;

Команда мјеста на Боану

Војо Почек, командант,
 Мијат Лопушина, помоћник команданта,
 Раде Церовић, замјеник команданта;

Команда мјеста у Његовуђи

Милош Радовић, командант
 Богдан Војиновић, помоћник команданта,
 Радосав Раонић, замјеник команданта;

Команда мјеста на Планини Пиви (Трса)

Миљан Гаговић, командант,
 Станко Бурић, помоћник команданта,
 Марко Богдановић, замјеник команданта;

Команда мјеста у Жупи Пиви (Пивски Манастир)

Василије Пејовић, командант,
 Радосав Бајагић, помоћник команданта,
 Ђуро Богановић, замјеник команданта.

Готово читав тај командни кадар био је извучен из Четврте пролетерске црногорске бригаде, углавном из њеног Петог батаљона. И сви су били чланови КПЈ.

Све команде мјеста одмах су почеле да функционишу, формирајући своје јаке посадне чете. Приоритетан задатак у то вријеме био им је рад на мобилизацији нових бораца и њихово одашиљање у оперативне јединице. Убрзо по уласку оперативних јединица у Жабљак, Шавник и остале општинске центре, одзив тих људи био је више него успјешан. Тако се до 1. маја у јединицама Четврте пролетерске (црногорске) и Друге пролетерске бригаде Друге пролетерске дивизије и Пету црногорску проле-

терску бригаду Треће ударне дивизије пријавило (а потом и упућено) преко 1000 бораца.¹⁷

У бици с Италијанима и четницима на Јаворку 1/2. маја и 2. маја, у којој су учествовали Четврта и Пета црногорска пролетерска бригада и два батаљона Друге српске пролетерске бригаде, противнику су нанесени велики губици (око 1.450 погинулих и заробљених официра и војника), а заплијењен је од њега и велики ратни материјал.¹⁸ Знатна количина тога материјала је допремљена и смјештена у приватне зграде у селу Пошћењу близу Шавника и у непосредној близини Жабљака, у селу Гају. Тај материјал је омогућио да се наоружају новомобилисани борци за оперативне јединице, као и припадници јединица при командама мјеста.

Команда поручја, преко команди мјеста, такође је формирала партизанске страже различитог састава, што је зависило од њихових задатака. Поред оних за унутрашњу контролу слободне територије, страже су постављене и на пријелазима преко ријеке Таре: на Луци, код Будечевице, на Левер-Тари, у Тепцима и Ђурђевића-Тари.¹⁹ У циљу потпуног контролisaња слободне територије, свих путева и пролаза, као и могућих склоништа одбјеглих и сакривених четничких група, команде мјеста су у вези са овим задацима координирале рад и оствариле уску сарадњу.²⁰ Правце од Никшића према Шавнику, Жупи Пиви и од Фоче према Шћепан-Пољу такође су обезбјеђивале страже, иако су те правце затварале и оперативне јединице Треће и Седме ударне дивизије које су се на тим теренима једно вријеме налазиле.

Међутим, четници Павла Ђуришића, мада у претходним борбама разбијени, одступили су у правцу Колашина и средили се на Сињајевини, па су 5. маја извршили противнапад на Први батаљон Седме крајишке ударне бригаде, заробивши му комору. Том приликом, уз помоћ четничких група које су се скривале по Шаранским шумама, успјели су да заузму мост на Ђурђевића-Тари и Његовућу, и да 6. маја избију у село Суводо, наступајући према Жабљаку.²¹ У таквој ситуацији, чета Команде мјеста из Жабљака заузела је положаје ради одбране мјеста. Међутим, Четврти батаљон Седме крајишке ударне бригаде, који се налазио у селу Тимару, ноћу 5/6. маја извршио је усиљени марш и с бока преко Кучајевице изненадно 6. маја у зору напао четнике јачине око двије бригаде, разбио их и одбацио према Колашину. Том приликом су ова два батаљона не само

¹⁷ Зборник, том II, књ. 9, док. 120 и 127.

¹⁸ Исто, том III, књ. 5, док. 14.

¹⁹ Исто, док. 17.

²⁰ Исто.

²¹ Исто, том II, књ. 9, док. 164.

повратила заробљену комору Првог батаљона већ и заробила сву четничку комору.²²

Дакле, од ослобођења дурмиторске територије па до избејања на њу њемачких трупа, у V офанзиви посљедњих дана маја, то је био једини покушај упада или појаве четничких група у овом крају. Пошто је за све то вријеме ова територија била потпуно слободна, био је омогућен — иако послије 15. маја (од почетка V офанзиве) у врло сложеним условима — готово нормалан рад органима народне и војне власти, Партији и другим организацијама. Све војне команде — поред рада на мобилизацији, обезбјеђењу своје територије и сл. — уско су сарађивале и потпомагале органима народне власти у погледу снабдијевања оперативних јединица и њихових болница.

НАРОДНИ ЗБОРОВИ И НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОРИ

Од 21. априла до средине маја, а и касније, одржано је доста народних зборова — групно по селима, а нарочито у општинским центрима. Сви су они имали прије свега мобилизацијски карактер, ради окупљања и бодрења народа на упоарност у борби противу окупатора и његових сарадника. Народ је на све те зборове, поготову на оне по општинским центрима, масовно долазио. Централни збор за читав дурмиторски крај одржан је у Жабљаку 26. априла. На њему је главни говорник био Иван Милутиновић. Збор је отворио и поздравио поп Јово Радовић, а Милутиновић је потом говорио о војно-политичкој ситуацији у свијету и у нашој земљи, као и о даљим задацима народноослободилачке борбе, првенствено у Црној Гори. У име НОВ и ПОЈ говорио је и Мићун Јауковић. На сугестију Ивана Милутиновића, још су говорили Марко Вујачић и Перо Крстајић. Тај збор је више него успио, јер му је присуствовало доста народа из жабљачке и дијела шаранске општине, а прилично га је дошло из дробњачке и ускочке општине, као и са Планине Пиве. Организатор збора били су Срески комитет КПЈ и Команда дурмиторског војног подручја. У склопу многих зборова, знатну пажњу заслужују и зборови који су одржани поводом прославе Првог маја у свим општинским центрима, а нарочито у Жабљаку,²³ који је имао и карактер централне прославе.²⁴ Свуда је Први мај омладина обиљежавала и ложењем ватри по брдима уочи 1. маја, као и својим младалачким весељем.

²² Зборник сјећања учесника НОР-а VII крајишке ударне бригаде.

²³ НОБ у Црној Гори 1941—1945 — хронологија догађаја.

²⁴ На прослави су говорили: Војин Ђерковић, Душан М. Обрадовић, Стојан Жугић и представник народне омладине.

Партија је одмах по ослобођењу ове територије приступила формирању и организовању народноослободилачких одбора.

Међутим, због сложености околности и брзине развоја догађаја (појава V офанзиве), није било времена да се у свим селима изаберу народни одбори. Било је у понеким мјестима и отпора. Зато су онамо гдје је са избором ишло спорије, по налогу Партије сеоски народноослободилачки одбори именовани.²⁵ Формирање сеоских и општинских одбора (који су формирани у свим општинским центрима) било је нужно — у првом реду ради снабдијевања великог броја оперативних јединица (Друге пролетерске и Треће ударне дивизије) и њихових (бригадних и дивизијских) болница, које су се налазиле у селу Буковици, селу Тимару, у Боану и Шавнику, као и (централна болница) у Пиви.

БОРАВАК ВРХОВНОГ ШТАБА НА ЖАВЉАКУ

У првој половини маја по избијању првог ешалоно Оперативне групе НОВ и ПОЈ (Прве и Друге пролетерске дивизије) на Сивњајевину (према Колашину) и у источни Санџак (према Бијелом Пољу и Мојковцу), Врховни штаб приступа припремама за напад на Колашин, тада најистуренији објекат на правцу продора главне оперативне групе према Космету, јужној Србији и Македонији. Зато је по замисли Врховног штаба претходно требало савладати важна непријатељска упоришта: Биоче,²⁶ Матешево и Мојковац, а потом дубљим обухватом заузети Колашин.²⁷ Ради тога је Врховни штаб и предузео прегрупацију својих снага за напад на Колашин. Из тих разлога, ради непосредног руковођења дејствима при заузимању овога мјеста, Врховни штаб на челу са другом Титом долази у Ђурђевића-Тару и смјешта се низводно на самој лијевој обали Таре, у непосредној близини високог бетонског моста.²⁸ Међутим, операција „Шварц“, звана V непријатељска офанзива, овај план онемогућава, јер 1. брдска њемачка дивизија (довучена с Источног

²⁵ У књизи Обрада Цицмила „Дурмиторски НОП одред“ стоји да је био формиран и Срески народноослободилачки одбор на челу са Јеврем Грбовићем, што се не може прихватити из сљедећих разлога: 1) Јеврем Грбовић све до своје херојске погибије 11. јула 1943. год. код Кладња непрекидно се налазио у Петом батаљону Четврте пролетерске црногорске бригаде на дужности командира Треће чете (Зборник сјећања бораца IV пролетерске црногорске бригаде — књига 2); 2) Срески народноослободилачки одбор формиран је тек 10. октобра 1943. године („НОВ у Црној Гори 1941—1945 — хронологија догађаја“).

²⁶ Биоче је савладано, и ту је потпуно уништен један италијански батаљон (Зборник, том II, књ. 9, док. 182).

²⁷ Зборник, том II, књ. 9, док. 182.

²⁸ Исто, док. 179.

фронта) отпочиње 14. маја напад правцем: Андријевица — Матешево — Колашин и Рибаревина — Слџепач Мост — Шаховићи, онемогућавајући на тај начин ослобођење Колашина и у даљем продирање Прве и Друге пролетерске дивизије долином Лима. У овој најжешћој окупаторској офанзиви противу НОВ и ПОЈ, која у ствари отпочиње 15. маја и траје пун мјесец дана, учествују четири њемачке и три италијанске дивизије, једна ловачка њемачка бригада, једна бугарска дивизијска група (у којој су главнину сачињавала два бугарска пука), једна домобранска ловачка бригада са муслиманском милицијом, њемачки пук „Брандербург“ (за специјалне задатке) и један моторизовани њемачки батаљон. Дакле, непосредно у операцијама учествује око 117.000 непријатељских војника, према 19.000 бораца — колико је имала Оперативна група.²⁹ Осим ових непријатељских снага, Немци су имали још двије дивизије у рејону Сарајева и у долини Неретве, а Италијани четири дивизије у приморском појасу од Боке Которске до доњег тока Неретве.³⁰ Немци нијесу предузели ову офанзиву само ради тога да би спријечили продор Главне оперативне групе према Космету, јужној Србији и Македонији. Напротив, главни им је циљ био да на уском брдско-планинском простору Црне Горе и Санџака, концентричним нападом са операцијске основе: Андријевица — Подгорица — Никшић — Требиње — Мостар — Калиновић — Горажде — Пљевља — Беране, набаце Оперативну групу на масиве Дурмитора, Маглића и Волујака и да је на том простору претходно испресијецају, а потом потпуно униште.³¹ Тако ова операција и отпочиње, па у кулминацији дејстава и непрекидних борби долази до крваве битке на Сулјесци и продора Оперативне групе у правцу источне Босне. Од момента отпочињања офанзиве, кроз жестоке и даноноћне борбе, обруч се све више стеже око територије дурмиторског подручја, и то са сјевера од правца Пљеваља, са сјеверозапада и запада од правца Фоче и Гацка, са југа и југоистока од правца Никшића, а са истока од правца Колашина и Мојковца. И тако, особито послѣје 20. маја, наступају врло сурови дани за народ дурмиторскога краја, кадје се у тој врло сложеној ситуацији и за Партију, која је управо била у току свог организационог јачања, консолидовања и учвршћивања, појављују врло компликовани проблеми и задаци.

Када је Врховном штабу сасвим постао јасан циљ непријатељске офанзиве, он се 19. маја помјерио из Ђурђевића-Таре, па је у предвечерје стигао на Ковачев плањ (у близини Жабљака). Пошто је ту преноћио, сјутрадан (20. маја) негдје испред

²⁹ Петар Томац, *Пета непријатељска офанзива*.

³⁰ *Зборник*, том II, књ. 9, док. 178.

³¹ Исто.

подне помјерио се у Жабљак, размјестивши се поред Црног језера. Друг Тито се смјестио у малој пећини уз јужну обалу језера. И остали дио Врховног штаба размјестио се при шуми, на јужној страни језера. Међутим, чланови Извршног одбора АВНОЈ-а, на челу с Иваном Рибаром, разместили су се у селу Развршју, селу Гају и селу Вирку. Прво у селу Развршју а затим у селу Гају налазио се и књижевник Владимир Назор. Како је непријатељска офанзива била у току, прелазак Врховног штаба у Жабљак извршен је у највећој тајности. Неколико дана раније на Жабљак је стигао Иван Милутиновић, па је преко команданта мјеста у Жабљаку претходно извршио потребне припреме за размјештај Врховног штаба. Обављена су и маскирања путем засађивања четинарског дрвећа, поготову на прилазима и око пећине. За вријеме свог боравка на Жабљаку, друг Тито је у току дана радио у пећини. Тај дан (20. мај) био је ведар, сунчан и топао.

Команда мјеста својом посадном четом (која је била врло јака, око 130 бораца) имала је своје авиоосматрачнице на Питоминама, на црквеном звонику (цркви у Жабљаку), на Јаворовачи и на Развршју, које су биле у телефонској вези са Командом мјеста. Команда мјеста се налазила у кући попа Станка Шаулића. Но баш кад се то најмање очекивало, авијација се појавила са сјеверне стране, преко Таре, тачно у 16 часова, и отпочела жестоко бомбардовање Жабљака. У Команди мјеста, код команданта, у том су се тренутку налазили руководиоци Друге пролетерске српске бригаде — Никола Љубичић и Средоје Урошевић.³² Њихова два батаљона била су стигла на прилазе Жабљака, у Јунчев До и околину, при покрету преко Штуоца и Пиве у правцу Сутјеске, а Љубичић и Урошевић су се у Команди мјеста нашли ради снабдијевања својих батаљона храном и муницијом из складишта која су се налазила у селу Гају, а дјелимично и на Жабљаку. На телефонски извјештај осматрача са црквеног звоника о налету авијације, спремали смо се да изађемо из зграде Команде. Међутим, још нијесмо ни прекорачили праг, прва „штука“ је већ ликирала, а затим још двије, за њом. Бомбардовале су зграду Команде, срушивши потпуно њему јужну страну. Та ескадрила (је у ствари била претходница непријатељској авијацији, која је у таласима с истога правца одмах иступила у дејство. То је било страховито бомбардовање и митраљирање Жабљака, околних шума и села у непосредној близини мјеста. Бомбардовање је трајало пуна два часа (све до 18), јер су се ескадриле у таласима смјењивале изнад Жабљака, тако да је њега и околину бомбардовало и митраљирало непрекидно за ова два часа по двадесет авиона: „штука“,

³² Н. Љубичић је сада генерал армије и савезни секретар за народну одбрану, а Урошевић је генерал у пензији.

„дорнијеа“ и „рода“. Тада смо процјењивали да су Њемци располагали извјесним подацима о кретању Врховног штаба и његовом доласку у Жабљак. Иако је то бомбардовање било врло жестоко, жртва је било мало: два мртва и неколико теже и лакше рањених. Међутим, све веће зграде биле су порушене, а неке и потпуно, до темеља уништене.

Пошто је престало бомбардовање, Иван Милутиновић је одмах издао наређење да се у току ноћи из Жабљака у околину иселе: Срески комитет КПЈ, Команда подручја, Команда мјеста и Општински народноослободилачки одбор, као и све радионице Команде мјеста, а њих је било више (пекарска, шнајдерска, тишлерска, шустерска, дуванскорезачка, пушкарска и друге). Тако је и поступљено. Команда подручја се измјестила у село Вирак, Срески комитет КПЈ и Општински народни одбор у село Питомине, а Команда мјеста у Кљештину, уза сами Жабљак, оспособивши за рад једну колибу која се налазила на самку и подигавши неколико шатора. Такође су иселене у околину Жабљака и све радионице које су радиле за потребе наше војске. Од тада па скоро сваког сљедећег дана изнад Жабљака, Шавника, а нарочито изнад Пиве појављује се извиђачка, па и бомбардерска непријатељска авијација. Због њених сталних налета друг Тито није могао изићи у Жабљак, што је више пута покушавао.

У тим моментима, докле су се Врховни штаб и друг Тито налазили на Жабљаку (од 20. до 28. маја), ово мјесто постаје центар многих догађаја: проласка појединих наших оперативних јединица, сливања курира са разних положаја за Врховни штаб, припрема за прихват енглеске војне мисије, снабдијевања јединица и болница преко Команде мјеста и Општинског одбора. Ситуација је била све сложенија, а самим тиме и задаци су постали врло компликовани. Међутим, иако се фронт уз жестоке борбе приближавао свим општинским центрима дурмиторске територије, морал становништва, које се било навикло на разне тешкоће кроз раније окршаје ослободилачке борбе још од оружаног устанка, ипак није попуштао. Таквом патриотском расположењу знатног дијела становништва знатно је допринио и рад Партије, јер је Срески комитет преко општинских партијских центара својим директивама често упозоравао на потребу борбености народа, а и комунисти на терену су својим самопријегорним радом много доприносили, иако је партијска организација у срезу у тој ситуацији била прилично малобројна (било је око 50 чланова).

У периоду од осам дана, колико су друг Тито и Врховни штаб боравили на Жабљаку, по налогу Ивана Милутиновића и углавном сваки пут са њиме — четири пута сам био у пећини код друга Тита. Сваки од тих сусрета био је службенога карактера, изузев оног од 25. маја, на Титов 51. рођендан. При сваком сусрету остајао ми је дубоко у сјећању Титов перманентан рад на процјењи-

вању ситуације преко ратних карата и давању директива и наређења. Сјећам се како је свакога пута зрачио пуним оптимизмом, иако је ратна ситуација била више него сложена. Од тих сусрета посебно ми два дубоко стоје у души.

Први пут је то било 21. или 22. маја, када је у Команду мјеста стигао један официр у својству курира штаба Друге пролетерске дивизије за извјештајем њенога команданта Пека Дапчевића. Тај извјештај се односио на сусрет патрола из до тада неидентификоване њемачке дивизије као 1. брдске са патролама његове дивизије у близини Колашина у селу Доњем Липову. У моменту када је примио тај извјештај Тито је пушио цигарету преко своје познате ратне лулице. Извјештај је био кратак и пошто га је прочитао, врло прибрано, сталожено и кратко — колико се сада сјећам — само је рекао: „Сада ми је све још јасније, али ћемо им ипак доскочити“.

Други пут сам код Тита био 25. маја. Послије битке на Јаворку (1/2. и 2. маја), у којој су Италијани и четници тако рећи до ногу потучени, као што је то претходно већ и напоменуто, заплијењене су, поред великог ратног материјала, и знатне количине дувана, односно разних цигарета. Једну количину бољих цигарета, по налогу Ивана Милутиновића, држао сам у посебном орману, у Команди мјеста. Од тога дувана један је дио, такође по налогу Ивана Милутиновића, био намијењен другом Титу. 25. маја, негде између 8 и 9 часова, дошао је код мене у Команду мјеста Иван Милутиновић и наредио да одмах спакујем једну количину цигарета од оних које су чуване за друга Тита. Дошли смо заједно до пећине, уз претходни војнички поздрав честитали Титу рођендан, а тај пакетић цигарета, колико се сјећам, био му је сав дар за 51. рођендан.

Иако је то било у јеку V непријатељске офанзиве, иако под ратном опремом, друг Тито је просто речено блистао од неке сигурности и оптимизма. Уливао је, као и увијек, гуну наду у успјех и нашу побједу. Пред њим се налазила раширена ратна карта са положајима и стрелицама испртаним плавом и црвеном оловком — наших и непријатељских положаја. То је у пуном смислу ријечи био прави ратнички рођендан.

Остала два сусрета била су око дочека и прихвата енглеске војне мисије (једанпут са Мошом Пијаде).

У тој пећини, као што је познато друг Тито је донио и познату историјску одлуку за пробој Оперативне групе преко Сутјеске у правцу источне Босне.

Пошто су савезници најзад увидјели да у Југославији једино НОВ и ПОЈ воде борбу против окупатора, њихова команда за Блиски исток одлучила је да пошаље војну мисију код Врховног штаба НОВ и ПОЈ. На бази тога, Врховни штаб је предузео и техничке припреме око избора терена и успјешног прихвата британ-

ске војне мисије. Тако је, између 15. и 20. маја, извршено извиђање најпогоднијих терена. У том извиђању учествовали су Моша Пијаде и Павле Илић-Вељко, као чланови Врховног штаба, и командант мјеста са Жабљака. Са њима се налазила и група људи стручних за овај посао при Врховном штабу.

Једног лијепог и ведрога дана, екипа је изашла на Борову главу (брдо између Жабљака и села Новаковића) и одатле размотрила све могућности у погледу спуштања и прихвата мисије. Другога дана извиђено је и Његовуђко поље. Изабрана су три простора као најподеснији. Први се налази између села Јунчев До — село Ђипоровача — Ковачев пањ — Мрчајевац — Борова глава, други сличан простор била је језерска површ јужно од Борове главе, а трећи — Његовуђко поље. На бази тога налаза, Врховни штаб је савезничкој команди у Каиру предложио плато испред Дурмитора, односно Језерско поље, сматрајући га повољнијим од Његовуђког поља.³³ Врховни штаб је при том дао и потребне координате.

Савезничка команда је, међутим, предложила Његовуђко поље, сматрајући да је то повољније мјесто.

Врховни штаб је овај предлог прихватио,³⁴ и тамо се одмах приступило одговарајућим припремама, под руководством Моше Пијаде. Врховни командант НОВ и ПОЈ друг Тито је наредбом од 24. маја ставио у задатак Главном штабу Хрватске да савезничку команду за Средњи исток обавијести да 25. маја ноћу спусте мисију на Његовуђко поље, како они то траже, напомињући истовремено да спуштање више не одлажу, пошто Немци са већим снагама надиру од Колашина преко Сињајевине.³⁵

Међутим, иако је вријеме било стално врло лијепо и погодно у том погледу, војна мисија Велике Британије спустила се на Његовуђко поље тек ноћу 27/28. маја. Мисију је сачињавало шест чланова, на челу са капетаном Билом Дикином и инжењером Билом Стјуартом, уз материјал од око 1.500 килограма (радиостанице, санитарски материјал и друга опрема). Сељаци који су мисију при њеном путу од Његовуђе до Жабљака видјели и сретали топло су је поздравили. Нешто прије подне 28. маја, друг Тито је примио мисију код Црног језера.

28/29. маја Врховни штаб је ноћу извршио покрет са Жабљака преко Штуоца и Недајна у село Мратиње, гдје је Врховни командант (у једној пећини на лијевој обали Пиве) 3. јуна одржао војно савјетовање са командантима дивизије, у циљу разматрања војне ситуације и доношења одлуке у вези са формирањем оперативних група по дивизијама. На бази тога савјетовања и одлука друга Тита, Прва и Друга пролетерска дивизија образују Сје-

³³ Зборник, том II, књ. 9, док. 209.

³⁴ Исто, док. 219.

³⁵ Исто, док. 254.

верну оперативну групу (I групу) под командом Врховног штаба, Трећа и Седма ударна дивизија Јужну оперативну групу (II групу) под командом дотадашњег команданта Треће ударне дивизије Радована Вукановића.³⁶

ЖЕСТОКЕ БОРБЕ НА ПОДРУЧЈУ ДУРМИТОРА

Најкраће речено, дурмиторски крај (посебно Пива) од задњих дана маја па све до 9. јуна постаје поприште жестоких даноноћних борби. До 28. маја јединице Друге пролетерске дивизије водиле су силовите борбе са јединицама 1. брдске њемачке дивизије на Сињајевини.³⁷ Јединице Треће ударне дивизије водиле су тешке борбе на правцу Никшић — Шавник са јединицама 7. SS дивизије „Принц Еуген“, која 1. јуна заузима Шавник и по избјању на ријеку Комарницу овладава долином Тушине, гдје се и повезује са јединицама 1. брдске њемачке дивизије, која је са главнином наступала преко Сињајевине.³⁸ У таквој ситуацији Пета пролетерска црногорска бригада из састава Треће ударне дивизије пребацила се на десну обалу Комарнице,³⁹ повезујући фронт са Првом далматинском ударном бригадом у рејону пивског Крса. Јединице Друге пролетерске и дјелови Треће ударне дивизије (Десета херцеговачка ударна бригада) прелазе у напад на јединице 118. ловачке њемачке дивизије, у циљу њиховог разбијања и одбацивања, пошто су надирале правцем: Плужине — Јаворак и Мратиње. У овом нападу, који је отпочео 31. маја и настављен 1. јуна, непријатељ је разбијен и одбачен на десну обалу Врбнице. Међутим, довлачењем знатних појачања, непријатељ је потиснуо наше јединице, затворивши на тај начин правце: село Граб — село Изгори — село Стабна, тако да је једини правац за повлачење Централне болнице и јединица затечених у међурјечју Пиве и Таре остао правац преко Мратиња и Вучева.⁴⁰ Због тако неповољне ситуације, овај правац се морао бранити по цијену и највећих жртава.

Седма ударна банијска дивизија и Трећа далматинска ударна бригада по наређењу Врховног штаба требало је да се крајем маја из Санцака пребаце код села Узлупа на лијеву обалу Таре, односно преко Шћепан-Поља на лијеву обалу Дрине. Међутим, услед нагле измјене ситуације на мостобрану код села Узлупа, а исто тако по наређењу Врховног штаба, 29. и 30. маја Седма ударна дивизија и Трећа ударна далматинска бригада пребацују се на

³⁶ Зборник, том II, књ. 9, док. 215.

³⁷ Исто, док. 218.

³⁸ Исто, док. 237.

³⁹ Исто, том III, књ. 5, док. 22.

⁴⁰ Исто, том II, књ. 9, док. 244.

лијеву обалу Таре код Тепаца, Левера и Ђуревића-Таре.⁴¹ Када је ријеч о Седмој ударној дивизији, треба напоменути да је имала и неке посебне тешкоће, пошто је знатан број њених бораца боловао од тифуса (приликом проласка дивизије кроз Жабљак и околину, поједини тифусари су свраћали, и то тако рећи без свијести, у Команду мјеста, тражећи парче хљеба. И поред тога што им је пружена тренутна помоћ, дешавало се да су појединци умирали у самој Команди мјеста, што је одавало стравичну слику њихове тоталне изнемоглости и изнурености).

Трећа пролетерска санџачка бригада такође се скоро у исто вријеме када и Седма ударна дивизија пребације на лијеву обалу Таре код Ђуревића и Левер-Таре, добијајући истовремено и задатак да одмах смијени Другу далматинску ударну бригаду, чији се штаб налазио у Његовуђи,⁴² и да затвори правце из долине ријеке Таре и од Жабљака који изводе на Планину Пиву.⁴³ Усиљеним маршем Седма ударна дивизија, Друга и Трећа далматинска ударна бригада истог момента по пребацивању на лијеву обалу Таре пребациле су се на пивски плато. У тој ситуацији Трећа пролетерска санџачка бригада, 30. маја својим батаљонима посиједа положаје, и то:

— Другим батаљоном на простору Добри До, у циљу затварања праваца према Добром Долу од Пошћенског језера;

— Првим батаљоном на Босачи, ради затварања праваца Жабљак — Штуоц, са јачим истуреним извиђачко-заштитничким дјеловима на Јаворовачи, Развршцу и Мотичком Гају;

— Четвртим батаљоном затвара правац Тепца — Надгорје;

— Пети батаљон остаје у резерви на Штуоцу.⁴⁴ За Трећи батаљон не види се у документима гдје се налазио; уколико је постојао, вјероватно је и он могао бити у резерви.

У врло сложену и тешку ситуацију коју је V непријатељска офанзива наметнула, Сјеверна оперативна група (Прва и Друга пролетерска дивизија), под непосредном командом Врховног штаба и друга Тита, уз даноноћне кржаве окршаје крчи себи пут преко Сутјеске. Седма банијска ударна дивизија из Јужне оперативне групе, иако са извјесним закашњењем, наступа за њима, док Трећа ударна дивизија из ове групе остаје са Централном болницом на пивском платоу, водећи свакодневно жестоке бојеве за одбрану овог тада већ јединог простора слободне територије у дурмиторском крају. С обзиром на врло неповољну ситуацију у којој се нашао, ова дивизија је ноћу 7/8. јуна покушала

⁴¹ Исто, док. 229.

⁴² Исто, док. 231.

⁴³ Исто, док. 239.

⁴⁴ Исто, том III, књ. 5, док. 21.

да успостави мостобран на десној обали Таре и да се 8. јуна неколико километара јужније од села Узлупа пребаци у Санџак. Међутим, ова замисао није успјела, јер су десну обалу Таре већ биле запосјеле јаке непријатељске снаге, и то 4. ловачка домобранска бригада и дјелови италијанске дивизије „Тауринензе“ са муслиманском милицијом.⁴⁵ На овом покушају преласка Треће ударне дивизије у Санџак, око припремања сплавова је поред бораца из дивизије био ангажован и знатан број сељака, омладине, позадинских радника и другог људства које се на Планини Пиви било сконцентрисало са нашом војском у одступању пред Њемцима. Због настале ситуације, Трећа ударна дивизија није имала другог избора него да настави наступање и пробој преко Сутјеске. Она је већ 10. јуна у саставу: Прва далматинска, Трећа пролетерска санџачка и Пета пролетерска црногорска бригада — била завршила пребацивање својих снага са десне на лијеву обалу Пиве, тако да је њена главнина била груписана на Вучеву.⁴⁶ И тако су од краја маја па до 10. јуна вођене сталне и жестоке борбе на подручју Дурмитора, а нарочито у Пиви, чије је становништво преживљавало највеће страхоте и незапамћени терор окупатора.

Од 15. маја, када почиње V непријатељска офанзива, до средине јуна, када се она завршава, народ дурмиторског краја био је изложен мукотрпним напорима. На дурмиторској територији налазиле су се све бригадне и дивизијске болнице Друге пролетерске и Треће ударне дивизије, као и Централна болница Врховног штаба. Преко ње наступају а затим и одступају јединице наше војске. За то вријеме ова територија се стално налази изложена жестоким ударима непријатељске авијације, а нарочито Пива. Исто тако, на њој се око петнаест дана воде веома жестоки бојеви са технички врло опремљеним и пробраним њемачким јединицама. У току непрекидних борби и бојева, окупатор врши крвава звјерства над рањеницима и неборачким становништвом, и поред тога што се оно било склонило у збјегове. Због свега тога, овај се народ мјесец дана налазио у мобилном стању, тако да уз велике физичке напоре и крупне жртве подноси и огромне материјалне штете (паљење села, пљачкање покретне имовине и др.).

РАД ПАРТИЈЕ ПОД ИЗУЗЕТНО ТЕШКИМ ОКОЛНОСТИМА

Пошто су Њемци 1. јуна заузели Шавник, а дан раније (31. маја) Боан и Горанско и 2. јуна Жабљак, до 10. јуна једино је још остала слободна територија Планине Пиве. 31. маја Срески комитет КПЈ и Команда мјеста са својом посадном четом напуштају Жабљак и размјештају се у селу Босачи, заједно са шта-

⁴⁵ Исто, том II, књ. 9, док. 257.

⁴⁶ Петар Томац, *Пета непријатељска офанзива*, стр. 283.

бом Треће пролетерске санџачке бригаде. Колона Њемаца (1. брдска дивизија) која је наступала од Сињајевине преко села Новаковића, 2. јуна у пријеподневним часовима избила је на Борову главу и Језерско поље и јужно испред Жабљака ступила у борбу са Првим батаљоном Треће санџачке пролетерске бригаде. Батаљон кој је са своје двије чете пружио врло жилав отпор, тако да је Њемцима било онемогућено да из покрета уђу у Жабљак. То им је пошло за руком тек предвече. У Жабљаку су се задржали неколико дана, заправо све док им од правца Његовуђе десна колона није пристигла и лијева избила на Савин кук и друге висове Дурмитора.

Врховни штаб још док се налазио на Жабљаку издао је проглас народу Црне Горе и Санџака, којим га је позвао да се склања од окупаторског терора и да ступа у народноослободилачку војску. У прогласу је, поред осталог, стајало да ниједан способан мушкарац, жена или дјевојка не смије Њемце дочекаати код куће, већ да је боље да се сви склоне у планину, заједно са стоком и покретном имовином. Овај проглас је услиједио на бази података да су Њемци уз заповјест за извођење операције „Шварц“ добили и посебну директиву да безобзирно и немилосрдно поступају према становништву.⁴⁷

Срески комитет КПЈ, општински партијски центри, партијске ћелије, све позадинске војне команде и народни одбори, поготову послвије 20. маја кад је Жабљак силовито бомбардован и од када се у ствари дурмиторска територија налазила под сталним налетима непријатељске авијације — сва ова руководства и њихови органи нашли су се пред изузетно сложеним и тешким задацима. Наше оперативне јединице вршиле су у борбама стално маневрисање, пребацијући се са положаја на положај. Тако рећи читаво становништво срезало је мобилно око снабдијевања јединица, болница и преношења рањеника. Често се западало и у противрјечне ситуације, јер је под пуним притиском окупатора тешко било одредити шта је од чега прече извршити. Међутим, иако се народ налазио у изузетно сложеним приликама, неке изразитије панике није било.

ПК КПЈ за Црну Гору и Боку, на бази поменутог прогласа Врховног штаба, издаје преко свога организационог секретара Радоја Дакића Брка своју прву писмену директиву. Такође, у току бојева, а нарочито оних за одбрану Планине Пиве, Радоје Дакић Брко издао је неколико усмених упутстава која су се у току истог дана морала по неколико пута мијењати, поготову током посљедњих дана маја и првих девет дана јуна. Поред ранијих упозорења на будност према окупатору, Срески комитет је 29. маја издао писмено упутство свим општинским партијским центрима и ћелијама о склањању народа у планине и шуме по

⁴⁷ Зборник, том II, књ. 9, док. 219.

збеговима. Са људством из посадне чете при Команди мјеста у Жабљаку, упутство је разаслато готово у све крајеве среза. Међутим, доста становништва, поготову са језерске површи и из једног дијела Дробњака, покренуло се у стопу за нашом војском, и то са стоком и покретном имовином, у дурмиторски масив, Студену планину, Драгаљево и даље према Пиви, у тежњи да се не одваја од наших оперативних јединица.

Шестог јуна Срески комитет од своја четири члана (Радивоје Дакић био је тада по задатку у Пиви, а Павле Никитовић у Дробњаку) пребацио се са Штуоца у село Мала Црна Гора. Са Комитетом се налазило око двадесет бораца из посадне чете, од којих су већина били чланови КПЈ или СКОЈ-а. Такође је ту био један број истакнутих родољуба из дурмиторске (жабљачке) општине. И у тој ситуацији, са јединицама Треће ударне дивизије и ПК КПЈ Срески комитет је скоро стално имао и одржавао везу. Пошто су Њемци последи жестоког отпора Треће пролетерске санџачке, а нарочито Пете пролетерске црногорске бригаде, избили на Штуоц, висове Дурмитора, Добри До и Студени, и почели да се десним крилом спуштају према селу Мала Црна Гора, и сазнавши за покрет Треће ударне дивизије према Сутјесци, Срески комитет КПЈ са људством које је било са њима 9. јуна у поподневним часовима спустио се у Тепачке греде и ту се смјестио у једној пространој пећини, званој Ледена пећина. Претходно дана је дошла и последња директива ПК КПЈ о останку Среског комитета на терену. У тој пећини, у Тепцима, Комитет се задржао до 16. јуна, јер је тога дана преко свога батеријског пријемника, преко кога је једино и могао да сазнаје о ситуацији, ухватио вијести које је емитовала радио-станица „Слободна Југославија“. Те вијести су биле више него радосне за све нас, јер су јављале да се друг Тито са Оперативном групом пробио на Сутјесци и да са својим јединицама наступа кроз источну Босну. До тог момента су не само народ него и Комитет били у великој неизвјесности, јер су поједини борци из Треће санџачке пролетерске бригаде који су се враћали са Сутјеске, из неуспјелог покушаја пробоја Треће ударне дивизије, под утисцима свега што су доживљавали на Сутјесци, говорили и о најтежем што се могло збити у тој тешкој и крвавој бици. Готово цијело становништво тепачкога краја и оно са језерске површи које се склонило у Тепцима знало је да је се Комитет налази, па га је чувало и прехрањивало, а нарочито жене и омладинке из познате партизанске породице Обрадовића.

Комитет, чим је саслушао вијести „Слободне Југославије“, прекуцао их је на писаћој машини, умножио и преко бораца-комуниста који су били са њим одмах их разаслао у све крајеве среза. Иако се њемачка војска била сва сручила на Сутјеску, задржавши само релативно јаче посаде у Жабљаку и Шавнику, народ се, из страха од окупаторских звјерстава, још

налазио у збјеговима. У тим посебно тешким и судбоносним данима, разашилјање ових вијести и упознавање народа са ситуацијом значили су велико охрабрење, тако да се становништво одмах затим почело спуштати у своја села. Истога дана, тј. ноћу 16/17. јуна, Комитет је изашао преко села Мала Црна Гора на Штуоц, у лџетње катуне. Вријеме је било лоше, јер је тих дана био пао снијег. Са Штуоца Комитет је почео да нормализује свој рад у погледу директног контактирања са појединим комунистима на терену и угледнијим родољубима. Неколико дана касније, иако су Њемци били на Жабљаку, Комитет се спустио у село Босачу, одакле је успоставио контакт са готово свим партијским ћелијама и комунистима на терену. Упркос свих страхаота које је окупатор био нанио народу дурмиторскога краја, живот се почео нормализовати. И поред тога што је операција „Шварц“ (тзв. V офанзива) званично била завршена 16. јуна сем локалних „чишћења терена“,⁴⁸ њемачке посаде у Жабљаку и Шавнику, негдје послје 20. јуна, замијенила је италијанска дивизија „Ферара“.

ЗВЈЕРСТВА ОКУПАТОРА НАД НЕЗАШТИЋЕНИМ РАЊЕНИЦИМА И СТАНОВНИШТВОМ

У овој офанзиви Њемци су починили таква звјерства каква до тада нијесу била позната. На немилосрдан и злочиначки начин уништавали су рањенике које су проналазили склоњене и становништво у збјеговима или по селима. Масовно су палили и потпуно пљачкали читава села. Посебно су злочине починили у Пиви, једном дијелу Дробњака, око Жабљака, а нарочито у Жупи Пиви. Тако звјерски однос окупатора дјелимично је била освета за сталне и знатне губитке које је он свакодневно трпио на фронту, у жестоких борбама са нашим јединицама.

61. бугарски лук, који се дошавши из Санцака преко ријеке Таре укључио у састав 1. брдске њемачке дивизије, своја звјерства испољио је код Жабљака у селу Палежу, гдје је одмах на свиреп начин стријелао све људе које је затекао у том селу (само из породице Караџић 14 особа). Међутим, 1. брдска њемачка дивизија, која је наступила од Сињајевине преко Језерске површи, због велике журбе према Пиви, односно Сутјесци, није имала времена да претреса терен и тражи народ из Шарана и Језера, који се сходно директиви Партије и наше власти био склонио по шумама и пећинама у збјегове, тако да је људство са ових терена успјело да се сачува од уништења. По наиласку на жилав отпор Треће пролетерске санџачке бригаде на положајима Добри До — Штуоц, ова дивизија је своја изразито крвава звјерства испољила на Планини Пиви, иако је и прије

⁴⁸ Петар Томац, *Пета непријатељска офанзива*, стр. 291.

тога све на што је наишла немилосрдно уништавала. На Планини Пиви њој се у покољу становништва придружила и италијанска дивизија „Ферара“.⁴⁹ Међутим, захваљујући будности збјегова и придржавању директива Партије и власти, Планина Пива је претрпјела релативно мање жртве у поређењу са Жупом Пивом, која је стварно доживјела страховити покољ на најгнуснији начин. На Планини Пиви је 1. брдска њемачка дивизија била немилосрдна и у погледу рањеника, који су били склоњени по пећинама или по шумама. Тамо су их Њемци налазили и не само убијали и бацали низ греде него их и масовно спаљивали. Том приликом, колико се зна, на тако незапамћен начин уништила је та дивизија преко 350 рањеника⁵⁰ само на подручју Планине Пиве.

7. SS дивизија „Принц Еуген“, која је наступала од Никшића, чим је избила у Дробњак запалила је више села у близини и околини Шавника и поубијала неколико десетина људи који су се због болести или дубоке старости били нашли у својим домовима. Ова дивизија, по избијању у Жупу Пиву, дочекана врло храбрим и снажним отпором Пете пролетерске црногорске бригаде и других наших јединица са десне обале Комарнице и Пиве, више је него на варварски начин уништила већи број становништва. У том погледу окупатор није презао ни од најгнуснијих метода, какве до тада историја можда не памти. Само ради илустрације наводимо да је у близини Долова на једном мјесту погубљено око 400 особа.⁵¹ Или: само у три села Плужина, на катуну Крушчице изнад села Стабна и на Стабанском језеру стријељано је у кућама или стајама преко 200 лица.⁵² На исти или сличан начин уништавали су Њемци одједанпут по више десетина људи, жена и дјеце. Тако је од око 1400 лица,⁵³ колико их је окупатор у току НОБ у дурмиторском крају уништио, у овој офанзиви страдало око 1.280 људи, жена и дјеце, не рачунајући ту више стотина рањеника из Централне болнице Врховног штаба НОВ и ПОЈ и болница оперативних јединица. То је заиста био злочин без преседана. Упоредо са тим масакром становништва и рањеника, окупатор је спаљио око 40 села, претежно у Пиви. Поред тога, у славној бици на Сутјесци, у којој су наше јединице под руководством друга Тита извојевале херојску побједу, погинуло је преко 7.000 бораца.

⁴⁹ Обрад Цицил, *Дурмиторски НОП одред*.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Исто.

⁵² Исто.

⁵³ Исто.

СИТУАЦИЈА ПОСЛИЈЕ V ОФАНЗИВЕ И РАД ПАРТИЈЕ

Послије повлачења Њемаца Италијани су запосјели Шавник и Жабљак. Они су редовно комуницирали између Жабљака и Пљеваља, као и између Жабљака, Шавника и Никшића. Окупатор се углавном није кретао ван гарнизона Жабљака и Шавника, сем што је једанпут почетком августа, у потјери за партизанима, извршио покрет са више од једног пука према подручју сињајевинских шума (Великој и Малој Орујници). Напротив, и у Шавнику и у Жабљаку био се утврдио за одбрану. Око Жабљака, гдје му је било сједиште штаба дивизије, готово читаву шуму је посјекао, односно максимално прориједио, ради прегледности терена — из страха од напада партизана. Имао је једно вријеме своје логоре и поред Црног језера.

Чим је народ чуо да се Оперативна група Врховног штаба НОВ и ПОЈ пробила у источну Босну и да тамо успјешно води операције, брзо се прибрао и охрабрио. Упркос веома тешких последица офанзиве непријатеља, био је увјерен у непобједивост Народноослободилачке војске. Послије офанзиве, у којој је народ претрпио тешка страдања, пред Партију су се поставили врло обимни, сложени и крупни задаци. Морало се одмах приступити заљечивању последица непријатељских звјерстава, као и поновном организовању отпора на овом терену. Чим је Срески комитет изишао из тепачких треда на Штуоц и у село Босачу, приступило се прихвату преживјелих рањеника који су били склоњени у Сушици и по другим мјестима Дурмитора. На терен су пристизали и прихватани и поједини борци који су се при пробоју на Сутјесци кретали са Централном болницом и јединицама Треће ударне дивизије ради преношења и обезбјеђивања рањеника.

Од ПК КПЈ за Црну Гору и Боку, који се са Вучева пробио кроз њемачке редове у позадину, од његовог организационог секретара Радоја Дакића Брка, Срески комитет КПЈ добио је писмену директиву за припрему средске конференције на којој би, по могућству, учествовали сви комунисти, скојевци, борци који су се вратили са Сутјеске и они који су били остали на терену, као и истакнутији родољуби. Као најпогодније мјесто за то предвиђен је катун Добри До, јужно испод самих висова Дурмитора. Срески комитет је у том циљу извршио све припреме могуће у тој ситуацији и у тим условима пустоши и свјетлих рана задатих нам у тек минулој офанзиви. Приликом сакупљања на конференцију и њеног одржавања са језом смо посматрали како се птице грабљивице јате на готово већ оглодане људске костуре, било изгинулих бораца или оних који су пред њемачком војском бјежали да би спасли толи живот. Иако је било прошло више од двадесет дана, задах људских лешева се ужасно осјећао.

Последњих дана јуна и почетком јула доста се позваних одазвало, тако да је на конференцији, која је одржана 3. и 4. јула узело учешће око 200 комуниста, бораца, омладинаца и патриота.⁵⁴

Дневни ред конференције суштински је био следећи:

1. Војно-политичка ситуација у свијету, Југославији, а посебно у Црној Гори;
2. Формирање (обнављање) Среског и Рејонског комитета за Пиву, општинских комитета, партијских ћелија и њихови задаци;
3. Формирање ударне чете као јединице Дурмиторског НОП одреда;
4. Формирање легалних и илегалних сеоских народноослободилачких одбора у читавом дурмиторском крају и њихови задаци;
5. Помоћ и ублажавање тешких посљедица офанзиве.

По првој тачки дневног реда исцрпно излагање поднио је Радоје Дакић Брко. Послије тога је детаљно анализирана ситуација у дурмиторском крају. Из уводног излагања и дискусије, која је трајала читави први дан, у ствари су проистекли и конкретни задаци. Другог дана рада приступило се обнављању Среског комитета КПЈ и формирању ударне чете. У ствари, са извјесним проширењем и малим измјенама, остао је готово исти комитет који је у априлу формиран послје IV офанзиве.

Састав комитета био је следећи:⁵⁵

1. Војин Ђерковић, политички секретар,
2. Радивоје Дакић, организациони секретар,
3. Душан Обрадовић, члан Комитета задужен за народну власт,
4. Живан Кнежевић, члан Комитета задужен за рад у Шаранцима,
5. Стојан Жугић, члан Комитета задужен за војна питања,
6. Софија Пекић, члан Комитета задужена по АФЖ-у,⁵⁶
7. Ката Жугић, члан Комитета задужена за пропаганду.⁵⁷

⁵⁴ Хронологија догађаја ослободилачке борбе народа Југославије 1941—1945.

⁵⁵ Састав Комитета у књизи Обрада Цицила *Дурмиторски НОП одред* ни по саставу, ни по броју чланова ни у погледу њихових функција не одговара историјским чињеницама. Сасвим је сигурно да је политички секретар био Војин Ђерковић, а организациони Радивоје Дакић. (Види: Архив Историјског института СР Црне Горе, IIIз — 2/43.) То исто важи и за Комитет у књизи Пера Крстајића *Дурмитор у НОБ и револуцији*.

⁵⁶ Архив Историјског института СР Црне Горе (даље: АИИ/IIIз-11/43).

⁵⁷ Исто, IIIз-23/43 и IIIз-11/43.

Павле Никитовић, секретар Среског комитета СКОЈ-а, редовно је присуствовао сједницама Комитета, иако званично није био именован за његовог члана.

Истовремено је тога дана од присутних бораца формирана Ударна чета од два вода од око 35 бораца, на челу са Јанком Тадићем као командиром и Данилом Јауковићем као политичким комесаром. Чета је формирана од чланова КПЈ и кандидата, тако да су биле оформљене и двије водне партијске ћелије.⁵⁸

То је стварно била ударна јединица, која је крећући се по готово читавој дурмиторској територији много значила у погледу мобилности и активности народа на линији НОБ. Она је и политички доста дјеловала, па је и у том погледу луно значила. Имала је утицаја на стварање одјељењских стража при општинским партијским центрима и у појединим крајевима при народноослободилачким одборима. Доста је дала и при обнављању или формирању сеоских народних одбора.

Ова конференција и њени резултати, који су се одмах осјетили на терену, имали су крупан значај за поновно оживљавање и расламсавање НОБ у дурмиторском крају.

Одмах послје ове конференције, 6. јула, испод села Боричја, покрај саме десне обале Пиве, одржан је састанак са комунистима са Планине Пиве и Жупе Пиве, којом приликом је формиран и Рејонски комитет за Пиву. Том састанку је, по налогу Радоја Дакића Брка, присуствовао и један члан Среског комитета КПЈ.⁵⁹ И овдје су присутни комунисти упознати са војно-политичком ситуацијом и задацима који су у том моменту проистицали за Пиву, која је у офанзиви претрпјела праве ужасе, а затим се, послје анализе стања и договора о конкретним задацима — пришло формирању Рејонског комитета, у који су ушли:⁶⁰

1. Спасоје Шарац, политички секретар,
2. Петар Кецојевић, организациони секретар, а као чланови:
3. Обрад Цицмил,
4. др Обрен Благојевић,
5. Миљан Гаговић,
6. Гојко Жарковић,
7. Василије Пејовић.⁶¹

⁵⁸ Исто, IIIз-2/43.

⁵⁹ Стојан Жугић.

⁶⁰ Према личном сјећању и по казивању Спасоја Шарца.

⁶¹ Послје кооптирања Спасоја Шарца у Срески комитет почетком септембра, за секретара Рејонског комитета дошао је Василије Пејовић.

Послије конференције у Добром Долу, Срески комитет се са неколико бораца из Ударне чете вратио преко висова Дурмитора у село Босачу. На бази задатака утврђених на конференцији, он је разрадио план својих акција. Одмах се приступило организационом јачању Партије. Извршена је расподјела чланова Комитета — гдје који да помогне партиским општинским центрима. На челу партијског центра у Шаранцима налазио се Живан Кнежевић, који је био и члан Среског комитета, али се из здравствених разлога није могао кретати са Комитетом; у Дробњаку — прво Вељко Радојевић, а затим Војин Срдановић;⁶² у Ускоцима — Мато Церовић; у Језерима — Радован Војиновић. Већ у септембру на Жабљаку је формиран и Општински комитет, чији је секретар такође био Радован Војиновић. Почетком септембра формирани су општински комитети за Планину Пиву и Жупу Пиву.⁶³ На челу Комитета на Планини Пиви налазио се Петар Кецојевић као секретар, а у Жупи Пиви — Живко Апридовић.⁶⁴

Општински центри (у Језерима, Дробњаку, Шаранцима и Ускоцима) и Рејонски комитет за Пиву одмах су приступили обнављању партијских ћелија и формирању нових, уз пријем нових чланова КПЈ. Тако је крајем јула на подручју Среског комитета КПЈ Шавник постојало осам партијских ћелија и један рејонски комитет, са укупно 74 члана и неколико кандидата.⁶⁵ У току V непријатељске офанзиве у теренским јединицама у позадини погинуло је 11 чланова КПЈ.⁶⁶ У скојевским активима била су око 93 члана, уз око 187 омладинаца и омладинки окупљених по линији Савеза омладине.⁶⁷ То је била релативно јака снага за политички рад у народу.

Упоредо са задацима на партијском плану приступило се и формирању сеоских народноослободилачких одбора, и то у селима која су била удаљенија од непријатељских гарнизона у Жабљаку и Шавнику (у Пиви, Ускоцима и неким селима у дурмиторској — жабљачкој општини).

Пошто је Среском комитету био отежан рад на Босачи, како због јаких окупаторских (италијанских) снага у Жабљаку тако и због честог комуницирања окупатора цестом Пљевља — Жабљак — Шавник — Никшић и обрнуто, пребацио се са Ударном четом у Малу и Велику Орујицу, више села Новаковића. Ово село их је и прехрањивало, а у данима када се и чета налазила са Комитетом храна је прикупљана и из других села, а наро-

⁶² АИИ, III-47 (43).

⁶³ Исто, III-4 (43).

⁶⁴ По казивању Спасоја Шарца.

⁶⁵ АИИ, III-2 (43).

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ Исто.

чито из ускочких катуна са Сињајевине. У овим базама Комитет је остао скоро мјесец и по дана. Доста времена са њим се налазила и Ударна чета, одлазећи одатле на политичке и војничке задатке по разним крајевима среза.

Комитет је често одржавао сједнице. То је чинио послјије сваког обиласка терена од појединих његових чланова. Негдје одмах послјије 20. јула у Малој Орујци је одржана проширена сједница Комитета, уз присуство секретара са појединих општинских територија. Тој сједници је присуствовао и Радоје Дакић Брко. На сједници је извршена анализа остварења задатака постављених на конференцији у Добром Дољу. Потом су један члан Комитета, секретар Среског комитета СКОЈ-а и још један члан Партије одређени ради одласка у Горње Шаранце, поводом формирања сеоских народних одбора и омладинских актива. То су били Душан М. Обрадовић, као члан Комитета, Павле Никитовић, као секретар Среског комитета СКОЈ-а, и Богдан Војиновић, члан КПЈ и командир вода Ударне чете. Међутим, на путу преко Дугог Дола (Сињајевина), негдје око Чоланова Дола, неочекивано су упали у четничку клопку: међу тридесетак четника из дурмиторскога краја, који су се послјије своје конференције у Пашином Пољу нашли такође у покрету, на путу према Горњим Шаранцима. Пошто су их четници изненадили и заробили, повели су их са собом и на гнусан начин поубијали у рејону Округлице, бацивши њихова тијела у неке шкрипове.⁶⁸ За ово заробљавање Комитет је одмах сазнао од народа. Он је несрећу претпостављао по томе што се ови људи нијесу вратили у вријеме које је било договорено, па је зато повео енергичну истрагу преко појединих сељака из Пашина Поља и Горњих Шаранаца, али није могао тачно сазнати шта је са њима у ствари било.⁶⁹ Овај злочин изазвао је у народу, а нарочито код оних који су били привржени НОБ право гнушање и општу осуду. О њиховој погибији Теодор — Тоша Срдановић у свом ратном дневнику под 29. јулом пише: „Повампирене четничке хуље убиле су ових дана три наша друга“.⁷⁰

Окупатор је (Италијани) преко неких својих агената из Жабљака тачно сазнао гдје се налазе Срески комитет и Ударна чета, чији су борци у јулу ликвидирали неке четничке вође и њихове поуздане јатаке.⁷¹ Ради њиховог уништења, он је у првој половини августа са више од једног пука војника извршио ноћу покрет из Жабљака, преко села Меруље и Новаковића, у правцу Мале и Велике Орујце. Колоне тог пука освануле су изнад Мале

⁶⁸ За њихову праву судбину и мјесто погибије сазнало се тек почетком октобра када је (већ од 23. септембра) територија дурмиторскога краја била потпуно у рукама партизана.

⁶⁹ АИИ, III-2 (43).

⁷⁰ Архив ЦК СКЈ.

⁷¹ АИИ, III-2 (43).

и Велике Орујице, на Малим и Великим Ћавама, у Рађевинама и Меруљи. Када су оне већ биле на овим висовима и просторима, Срески комитет се са Ударном четом налазио код пећине у Малој Орујици. Био је тек расвит када смо угледали италијанске колоне са коморама, које су гониле брдске топове, минобацаче и другу ратну опрему.

Да се не бисмо нашли потпуно опкољени, Комитет је са Четом одмах кренуо доњом (сјеверном) ивицом шуме Мала Орујица, успјевши да се у раним јутарњим часовима брзо пребаци из Мале у Велику Орујицу, а одатле на Кучајевицу, избјегавши на тај начин опкољавање. Пошто су претражили обје Орујице и својим предњим дјеловима избили до Дугог Дола (Сињајевина), Италијани су се у поподневним часовима вратили, немајући храбрости да заноће било гдје ван Жабљака, који је иначе био организован за одбрану. Том приликом су неке сељаке из Новаковића и Меруље, које су затекли на косидби или код кућа, сакупили код Банских кућа, али су их углавном све пустили послије саслушавања. Тог истог дана су претресли и сва села испод Дурмитора и у Горњој Буковици, као и Питомине и Босачу. — То им је био једини испад у потрази за Комитетом и Ударном четом.

На бази сједнице ПК КПЈ за Црну Гору и Боку од 17. августа,⁷² негдје око 25. августа одржана је друга проширена сједница Среског комитета, у присуству Радоја Дакића Брка, са задатком да анализира стање народне власти и услове за мобилизацију људства ради прерастања Ударне чете у ударни батаљон. Та је сједница одржана на Босачи.

У духу ставова са те сједнице, закључено је да се убрзо организује, припреми и одржи партијско савјетовање, а одмах затим и једна конференција највиђенијих родољуба из среза, као и да се предузму одговарајуће мјере ради мобилизације нових бораца за формирање првог ударног батаљона. Пошто је један члан Среског комитета био погинуо, као и секретар Среског комитета СКОЈ-а, одлучено је да се у Комитет кооптирају Обрад Цицмил и Спасоје Шарац, и да се за секретара Среског комитета СКОЈ-а постави Теодор — Тоша Срдановић. Пошто је дотадашњи организациони секретар Среског комитета Радивоје Дакић био предвиђен за одлазак у Окружни комитет КПЈ Никшић (за његовог члана), за организационог секретара одређен је Стојан Жугић.

С обзиром на ситуацију у Италији и њене припреме за капитулацију, почетком друге половине августа италијанске јединице опочеле су евакуацију, а ускоро су напустиле гарнизон у

⁷² НОБ у Црној Гори 1941—1945 — хронологија догађаја.

Жабљаку, па потом и у Шавнику. Умјесто њих, крајем августа и почетком септембра почеле су да преко Пљеваља пристижу њемачке јединице у покрету према Никшићу, Подгорици и Јадранском мору, да би запосјеле све важније и веће гарнизоне у јужном дијелу Црне Горе.

КОНФЕРЕНЦИЈА РОДОЉУБА

Првих дана септембра одржано је партијско савјетовање, коме је присуствовао знатан број комуниста. У ствари, савјетовање је било мотивисано задацима који су утврђени на сједници Среског комитета од 25. августа. Одржано је у Водном Долу, испод Црвене преде (под Штуоцем).

Одмах послје савјетовања улиједила је и среска конференција родољуба, која је одржана у Малој Орујици, више села Новаковића. Пошто су Њемци масовно пролазили преко територије среза, комуникацијом Пљевља — Шавник — Никшић, долазак учесника конференције организован је по рејонима и групама, а нарочито оних који су долазили са територија сјеверозападно од ове комуникације. Групу из Дробњака предводили су Коста Ђурђић, Љубо Кекић и Нико Пижурица. Групу из Ускока предводили су Милика Алшанин, Ђорђевије Церовић и Саво Струњаш. Групу из Жупе Пиве, која је била најмалобројнија, предводио је Богдан Пејовић. Групу са Планине Пиве предводили су Боле Вуковић, Милун Цицмил, један Жарковић (старији човјек) и Крсто Шарац; био је позван и поп Јово Радовић, али он није могао присуствовати због болести. Групу из Буковице предводили су Миливоје Зарубица и Вељо Јауковић. Већу групу испод Дурмитора предводили су Перо и Јеврем Крстајић, Саво Ђурђић, Радован Грбовић, Миладин Стијеповић и Михаило Војиновић. Такође већу групу из ближе и даље околине Жабљака и Тепаца предводили су Милован — Ђико Лаушевић, Стеван Ковачевић, Драгоје Поповић, Ристо Карачић, Боле Обрадовић и Раде Даниловић. Исто тако бројнију групу из Шаранаца предводили су Милић Кнежевић, Милета Павловић, Радован Анђелић, Раде Анђелић и Рашо Бојовић. Неки од тих учесника били су чланови КПЈ. Готово све групе су са унапријед предвиђених пунктова прихватили одборници, затим поједини други сељаци и омладинци из села Новаковића. Поред одборника, из села Новаковића присуствовао је и одређени број других сељака. Међу одборницима који су на овоме посебно били ангажовани били су Владимир Жугић, Малин Гломазић, Сава Жугић, Жарко Жугић, Ђорђе С. Жугић и Бошко Жугић.

Била је неопходна особита опрезност и приликом прихвата ових група и приликом њиховог повратка са конференције, поготово оних које су морале прелазити преко комуникације Пљевља — Шавник — Никшић, јер су тада њемачке трупе стално куљале.

Конференцији је присуствовао и Радоје Дакић Брко. Он је говорио о војно-политичкој ситуацији. О карактеру и даљем циљевима народне власти говорио је Јосиф Маловић, угледни и истажнути борац и способан правник. На конференцији је закључено да се одмах приступи формирању сеоских народних одбора свуда гдје још нијесу постојали, као и припремама за формирање општинских и среског народноослободилачког одбора. У име Среског комитета КПЈ конференцији су присуствовали политички и организациони секретар Комитета.⁷³ На конференцији је закључено и да се одмах приступи формирању нових чета и батаљона, иако је тих дана Ударна чета била у прерастању у Први ударни батаљон, на челу са Јанком Тадићем као командантом и Данилом Јауковићем као комесаром. Пошто је Данило Јауковић убрзо затим пошао на нову дужност у Санџак, за комесара је дошао Миљан Гаговић.

Иако су Њемци све до 17. септембра масовно пролазили комуникацијом од Пљеваља према Никшићу, живост у политичком и другом раду послје партијског савјетовања и конференције родољуба све више се осјећала на терену, тако да је до поновног потпуног ослобођења среза, 23. септембра, само један број села остао без својих одбора. Тада су формиран и општински одбори (у Жупи Пиви и на Планини Пиви). Седамнаестог септембра са Банских кућа повукли су се и посљедњи заштитни дјелови њемачких трупа, тако да су овога дана територије жабљачке и шаранске општине постале потпуно слободне. У књизи „НОВ у Црној Гори 1941—1945 — хронологији догађаја“ пише да је Жабљак ослобођен 15. септембра. Међутим, у другој половини августа и у току септембра борци Ударне чете, односно Првог ударног батаљона, улазили су три пута у Жабљак и на препад протјеривали помагаче окупатора који су држали власт. Али све док су Њемци пролазили комуникацијом Пљевља — Шавник — Никшић и имали свој логор код Банских кућа није било могуће стално запосјести Жабљак. Тако је он, у ствари, коначно ослобођен 17. септембра. Дан-два послје тога формиране су команде мјеста на Жабљаку и у Његовуђи, са посадним јединицама састављеним од људства које је у њих добровољно ступило. Тога дана су се у Жабљаку смјестили Општински комитет Жабљак⁷⁴ и Срески комитет КПЈ Шавник.

⁷³ Војин Ђерковић и Стојан Жугић.

⁷⁴ АИИ, IIIз-4 (43).

Срески комитет КПЈ се у другој половини августа премјестио из Мале Орујице (изнад села Новаковића) крај Жабљака у село Босачу, и остао тамо све до коначног преласка у Жабљак 17. септембра.

Од сплашњавања V непријатељске офанзиве, односно од конференције у Добром Долу, па до средине септембра, партијска организација у срезу знатно је ојачала своје редове. Тако је 10. септембра имала 14 ћелија са 106 чланова и 19 кандидата. Осим Среског и Рејонског комитета за Пиву, имала је и три општинска комитета (у дурмиторској општини, у Жупи Пиви и на Планини Пиви).⁷⁵

ОРГАНИЗАЦИЈА СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ

Двадесет трећег септембра штаб Другог ударног корпуса, на челу Четврте пролетерске (црногорске) бригаде, уз звуке војне музике ушао је у већ ослобођени Жабљак.⁷⁶ Штаб корпуса и Четврту бригаду сачекали су и предусрели између села Питомина и Босаче политички и организациони секретар Среског комитета КПЈ. Двадесет другог септембра Први ударни батаљон ослободио је Шавник, протјеравши квислиншку посаду, а подручје Пиве било је стално слободно још од сплашњавања V офанзиве.

Одмах по доласку Другог ударног корпуса са својим јединицама у Жабљак, приступило се формирању штаба Дурмиторског НОП одреда, који су сачињавали: командант Обрад Цицимил, политички комесар Мићун Јаужковић, замјеник команданта Јанко Тадић, замјеник политичког комесара Спасоје Шарац и начелник штаба Димитрије Ковијанић.⁷⁷ Због одласка на друге дужности, у другој половини октобра дошло је до извјесних измјена, тако да је за команданта Одреда дошао Стојан Жулић, за замјеника команданта Јосиф Маловић, а за начелника штаба Јеврем Бјелица.⁷⁸

Истовремено са штабом одреда, формирано је и пет команди мјеста, и то: на Жабљаку, са командантом Пером Крстајићем, замјеником Драгојем Поповићем и помоћником Радоманом Дацићем;⁷⁹ у Шавнику, са командантом Јосифом Маловићем, замјеником команданта Љубом Кекићем и помоћником Вељком Радојевићем; на Његовуђи, са командантом Живаном Кнежевићем и замјеником Милићем Кнежевићем; у Жупи Пиви, са

⁷⁵ АИИ, III-4 (43).

⁷⁶ Зборник НОР, III, књ. 5, док. 39 и 40.

⁷⁷ Исто, док. 50; НОБ у Црној Гори 1941—1945 — хронологија догађаја.

⁷⁸ Перо Крстајић, *Дурмитор у НОБ и револуцији*; IV^{за} — 13 (43).

⁷⁹ Зборник НОР, III, књ. 5, док. 50.

командантом Вилотијем Блечићем, замјеником Аћимом Тадићем и помоћником Луком Јововићем,⁸⁰ на Пиви, са командантом Ђолом Вуковићем, замјеником Мирком Богдановићем и помоћником Милуном Гаговићем.⁸¹ Истовремено је формирана и Команда мјеста на Боану, са командантом Радом Церовићем.⁸²

У току октобра дошло је до измјена и у командама мјеста, због спајања неких команди и одласка појединих команданата на нове дужности. Од шавничке и боанске команде формирана је јединствена команда мјеста са сједиштем у Шавнику, гдје је за команданта дошао Љубо Кекић, а за замјеника Милика Алпанин,⁸³ дотадашњи командант мјеста Јосиф Маловић пошао је на дужност замјеника команданта Дурмиторског НОП одреда. Од жабљачке и његовушке команде формирана је јединствена команда мјеста са сједиштем у Жабљаку, са командантом Драгојем Поповићем и замјеником Радосавом Раонићем,⁸⁴ претходни командант мјеста Перо Крстајић изабран је за предсједника Среског НО одбора за шавнички срез.

У организацији Среског комитета КПЈ, 24. септембра одржан је велики народни збор на Жабљаку.⁸⁵ На збору су говорили: Пеко Дапчевић и Митар Бакић у својству команданта и политичког комесара Другог ударног корпуса и Главног штаба НОВ и ПО за Црну Гору и Боку, Обрад Цицмил као командант Дурмиторског НОП одреда и Војин Ђерковић као секретар Среског комитета КПЈ Шавник. Тих дана су организовали зборове и Рејонски комитет за Пиву, општински комитети и партијски центри (тамо гдје још нијесу постојали општински комитети) — на Планини Пиви, у Жупи Пиви, Шавнику, на Његовуђи и на Боану. Ови зборови имали су мобилизацијски карактер, у циљу стварања нових батаљона Одред. Тих дана се добровољно пријавио знатан број бораца за попуну Четврте пролетерске (црногорске) бригаде.

На бази директиве ПК КПЈ за Црну Гору и Боку од 10. септембра,⁸⁶ односно ОК КПЈ Никшић, Срески комитет је у Жабљаку одржао 27. септембра проширену сједницу, на којој су заузети ставови по питању предстојећег формирања нових ударних батаљона Дурмиторског НОП одреда, избора појединих сеоских одбора (један мањи број општинских до тада још није био

⁸⁰ АИИ, IV_{3a} — 15 (43).

⁸¹ Исто.

⁸² По казивању Спасоја Шарца и према личном сјећању.

⁸³ АИИ, IV_{3a} — 32 (43).

⁸⁴ Исто.

⁸⁵ Теодор — Тоша Срдановић, Ратни партијски дневник — Архив ЦК СКЈ.

⁸⁶ НОБ у Црној Гори 1941—1945 — хронологија догађаја.

формиран)⁸⁷ и среског народноослободилачког одбора, као и одбора АФЖ-а. (Срески одбор УСАОЈ-а Шавник већ је био формиран 26. септембра).⁸⁸

Десетог октобра, на среској изборној конференцији, која је одржана у селу Вирку, уз учешће око 80 делегата, изабран је Срески народноослободилачки одбор.⁸⁹ Конференцији је у име ОК Никшић присуствовао Бранко Драшковић, а у име Среског комитета Војин Ђерковић и Стојан Жугић. За предсједника Одбора изабран је Перо Крстајић, а за секретара Обрен Благојевић, који је прије тога кооптиран у Срески комитет КПЈ. Том приликом Срески одбор је формирао и одговарајуће одсјеке, као: економски, судски, санитетско-социјални, технички и културно-просвјетни. За сједиште Одбора одређен је Жабљак.⁹⁰

До 10. октобра су на читавој дурмиторској територији (сем у извјесном броју села) спроведени избори готово по свим секторима рада, тако да су мање-више сви до тада изабрани органи (сем извјесних измјена до којих је дошло по потреби) вршили своје функције до ослобођења земље 1945. године.

У другој половини септембра и у току октобра, Партија је још више организационо ојачала, тако да су крајем октобра на терену и у војсци радиле 23 партијске ћелије са 134 члана КПЈ и извјесним бројем кандидата.⁹¹ Нарастао је и број скојевских и омладинских актива, тако да су пред крај октобра постојала 43 скојевска актива са око 268 чланова, а по линији Народне омладине био је такође организован већи број радних чета и водова.⁹² Био је организован и Савез пионира. Такође су били организовани домови Народне омладине, и то углавном са сједиштима у основним школама. Према томе, радом је било обухваћено око 880 омладинаца.⁹³

Политичка ситуација у читавом срезу, дакле, била је знатно побољшана, јер је директан четнички утицај на масе био одстрањен. Упоредо са јачањем утицаја Партије, и народна власт се учвршћивала, тако да је њен углед у масама сваким даном растао и јачао. И команде су (штаб одреда, команде мјеста и ударних батаљона) много доприносиле сређивању прилика у срезу и јачању народноослободилачког покрета.

⁸⁷ У Жабљаку, Жупи Пиви и на Планини Пиви већ су били формиран општински одбори (*Зборник НОР*, III, књ. 5, док. 50).

⁸⁸ *НОВ у Црној Гори 1941—1945 — хронологија догађаја*.

⁸⁹ АИИ, IIIз-16 (43).

⁹⁰ *НОВ у Црној Гори 1941—1945 — хронологија догађаја*.

⁹¹ АИИ, IIIз-5 (43).

⁹² Исто, IIIз-16 (43).

⁹³ Исто.

Партија је и на војном плану развила врло живу активност. Тако је средином октобра формиран Други ударни батаљон Дурмиторског НОП одреда.⁹⁴ На челу тог батаљона, налазили су се Јован — Јоцо Ђерковић, као командант, и, као комесар, Божо Жарковић.⁹⁵ Од средине октобра па до првих дана децембра формиран је Трећи ударни батаљон⁹⁶ (19. новембар), на челу са командантом Мирком Бабићем и комесаром Живком Априцовићем, а затим и Четврти батаљон (3. децембра), са Радивојем Радојевићем као командантом и Луком Јововићем као комесаром, и Пети ударни батаљон (5. децембра), са командантом Видојем Крстајићем и комесаром Вељком Крстајићем.⁹⁷ Истовремено су у свим четама и при штабовима батаљона формиране партијске ћелије и батаљонски бирои. Тако је до почетка децембра, са људством при командама мјеста, Одред имао преко 1.000 бораца.⁹⁸ Крајем октобра и почетком новембра устројени су и мобилизацијски спискови на читавој територији дурмиторског одреда, и то за сва годишта од 16 до 60 година старости.⁹⁹

До краја 1943. год. за попуну Четврте и Пете пролетерске (црногорске) бригаде (у састав Пете бригаде ушао је Трећи ударни батаљон од 130 бораца), као и за штапске јединице Другог ударног корпуса и Главног штаба за Црну Гору и Боку, упућено је близу 250 бораца. За формирање Шесте, Седме, Осме и Девете бригаде упућено је по батаљонима (четири батаљона) преко 560 бораца.¹⁰⁰ Тако је Партија заједно са органима народне власти, војним командама и другим органима успјешно спроводила и остваривала не само мобилизацијске него и све друге задатке које су изискивале ратне потребе.

У току новембра Партија је у извјесном смислу и организационо ојачала своје редове, па је тада имала око 150 чланова и 45 кандидата, од којих се 38 чланова и кандидата налазило у војним јединицама.¹⁰¹ На плану јачања организације Народне омладине постигнути су такође крупни резултати. Поред 45 актива СКОЈ-а са преко 280 чланова, формирано је око 47 одбора Народне омладине, који су обухватили скоро 2.000 омладинаца и омладинки.¹⁰² То је био богат борбени резервоар за попуну и

⁹⁴ Обрад Цицмил, *Дурмиторски НОП одред*.

⁹⁵ НОБ у Црној Гори 1941—1945 — *Хронологија догађаја*; АИИ, IV_{3а}-12 (43).

⁹⁶ НОБ у Црној Гори 1941—1945 — *Хронологија догађаја*.

⁹⁷ Обрад Цицмил, *Дурмиторски НОП одред*; НОБ у Црној Гори 1941—1945 — *Хронологија догађаја*.

⁹⁸ Обрад Цицмил, *Дурмиторски НОП одред*.

⁹⁹ АИИ, IV_{3а}-13 (43) и према казивању Спасоја Шарца у односу на командни кадар 3, 4. и 5. удар. бат.

¹⁰⁰ Обрад Цицмил, *Дурмиторски НОП одред*.

¹⁰¹ АИИ, III₃-11 (43) и III₃-20 (43) 3.

¹⁰² Исто, III₃-7 (43) и III₃-20 (43).

формирање војних јединица и извршавање многих других послова на терену. У свим општинама постојала су и општинска руководства (комитети) СКОЈ-а. И народноослободилачки одбори су мање-више успјешно дјеловали, не само на стварању војних јединица него и на њиховом материјалном обезбјеђивању. У овом погледу нарочито је своју пожртвованост испољавала омладина, која је по налогу народноослободилачких одбора прикупљала храну и дотурала је војним јединицама (ударним батальонима).

У новембру је учињен знатан напредак и по линији АФЖ-а, тако да је на среској конференцији изабран Срески одбор од седам чланова.¹⁰³ Општински иницијативни одбори АФЖ-а почели су да прерастају у редовне изабране одборе. Њихове конференције су масовно посјеђиване, тако да је политички рад и међу женама бивао све успјешнији. Жене су пожртвовано радиле и на снабдијевању војних јединица, нарочито одјећом и обућом.

У другој половини октобра и првој половини новембра, због одласка појединаца на нове дужности, дошло је до измјена и у Среском комитету. Умјесто дотадашњег политичког секретара Воја Ђерковића, дошао је Живан Кнежевић, а за организационог, умјесто дотадашњег Теодор — Тоша Срдановић. Мјесто др Обрена Благојевића по линији народне власти дошао је Радоман Дацић, а за секретара Среског комитета СКОЈ-а Радоман Бадњар.¹⁰⁴ Према томе, у новембру су се у Комитету налазили: Живан Кнежевић, политички секретар, Теодор — Тоша Срдановић, организациони секретар, и чланови: Спасоје Шарац, одговоран за рад Партије у војним јединицама, Солумија Пекић, одговорна за рад по АФЖ-у, Ката Жугић, одговорна за пропаганду, Радоман Дацић, одговоран по линији народне власти, и Миленко Никитовић, одговоран по сектору Народне омладине.¹⁰⁵ Пошто је око 60 чланова КПЈ, и то све искусних кадрова, пошло у војне јединице,¹⁰⁶ крајем децембра је на терену дошло до смањења броја чланова, тако да су 23 партијске ћелије на терену имале нешто више од 100 чланова КПЈ.¹⁰⁷

Ни скојевски активни нијесу осјетније ојачали своје радове, пошто је знатан број скојеваца пошао у војне јединице.

¹⁰³ Исто, IIIз-23 (43).

¹⁰⁴ АИИ, IIIз-23 (43).

¹⁰⁵ Исто и по казивању Спасоја Шарца.

¹⁰⁶ Исто, IIIз-28 (43).

¹⁰⁷ Исто, IIIз-31 (43).

Ипак, судећи по исказаним подацима, Партија је за три мјесеца (октобар — децембар) политички и организационо знатно ојачала и своје редове и свој утицај, јачајући рад по свим секторима свог дјеловања (у народној власти, војсци, СКОЈ-у, омладини и АФЖ-у). Крајем децембра у Жабљаку је организован и један нижи партијски курс, чији је циљ био оспособљавање младих (поготово по стажу) комуниста за нижа руководећа мјеста.¹⁰⁸ Иако се оскудијевало у предавачком кадру, резултати курса били су повољни.

Према директиви ПК КПЈ за Црну Гору и Боку, из среза шавничког требало је у први мах изабрати око 40 делегата за скупштину Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Црне Горе и Боке, са напоменом да тај број може бити и већи.¹⁰⁹ Пошто је у народу владало велико интересовање и пошто су многи жељели да учествују на засједању, тај се број стално повећавао. Тако се од 40, пред скупштину, која је у току новембра одржана у Колашину, број делегата попео готово на 100. Разумије се, то је повећање било у складу са партијском директивом која је касније услиједила.

Пред полазак делегата на засједање, за њих је организован заједнички састанак, уз присуство појединих чланова Среског комитета КПЈ, представника народне власти и војних руководиљаца, који је одржан 10. новембра у Жабљаку.¹¹⁰ Као и претходни одржани по општинама, и овај је био посвећен припремама и заједничком одласку на скупштину. На састанак је дошла већина делегата, и они су били више него радосни што одлазе на тако значајан скуп. Већина их је пошла заједно, преко Шаранаца (из шаранске, дурмиторске, дробњачке, жупопивске и планинопивске општине). Делегати из ускочке општине кренули су одвојено, преко Сињајевине до Вратла, по договору да се сакупе у Горњем Липову, па да одатле заједнички продуже за Колашин. Доста је делегата пошло и на коњима, а сви су били наоружани. Пошто су се сви прикупљали у Липову, одатле су заједно продужили, пјевајући. Тако су, са пјесмом, ушли и у Колашин.

Дан октобарске револуције 7. новембар врло ограничено и свечано је прослављен у Жабљаку, Шавнику, Боану, на Трси и Пивском манастиру. На прослави је узело учешће око 3.000 људи, жена и омладине.¹¹¹ Народ је одушевљено манифестовао

¹⁰⁸ АИИ, IIIз-23 (43).

¹⁰⁹ Исто, IIз-7 (43).

¹¹⁰ НОБ у Црној Гори 1941—1945 — хронологија догађаја.

¹¹¹ АИИ, IIIз-20 (43).

расположење према Октобру, а посебно према народноослободилачкој борби. Говорници су наступали у име Партије, војске, народне власти, АФЖ-а и Народне омладине. У свим тим прославама посебан жар испољавала је омладина (чепнички утицај готово се већ био изгубио, сем међу најужом родбеном појединачно у неким селима).¹¹² Организатори тих свечаних скупова били су Срески, Рејонски (за Пиву) и општински комитети КПЈ, војне команде, сеоски и општински народноослободилачки одбори,¹¹³ омладина и АФЖ.

Прослава у Жабљаку имала је централни карактер. Према подацима из извјештаја штаба Дурмиторског НОП одреда, она је била и најсвечанија.¹¹⁴ Иако је била заказана за 11 часова, колоне народа су још од јутарњих часова почеле да се сливају у Жабљак. Долазиле су организовано, по селима. Збор се одржао по лијепом сунчаном дану, испред шуме на западној ивици Жабљака. Отворио га је Стеван Ковачевић, предсједник Општинског народног одбора, а потом су наступили остали говорници. У име Партије говорио је секретар Среског комитета Војин Ђерковић, у име народне власти секретар Среског народноослободилачког одбора др Обрен Благојевић, у име војске командант Одред,¹¹⁵ у име омладине секретар Среског комитета СКОЈ-а Теодор — Тоша Срдановић, а у име АФЖ-а са неколико ријечи обратила се скупу, посебно женама, угледна Дурмиторка Вида Таушановић. Са прославе су упућени телеграми Покрајинском комитету КПЈ и (преко њега) Централном комитету КПЈ, затим Главном штабу НОВ и ПО за Црну Гору и Боку, штабу Другог ударног корпуса и (преко њега) Врховном штабу и другу Титу.

Све су те прославе имале велики значај за даљу мобилизацију бораца, за формирање нових јединица (ударних батаљона), за јачање народне власти, редова омладине и АФЖ-а, ослободилачког покрета уопште. Послије званичног дијела прославе у Жабљаку, наступило је народно весеље, које је започела омладина. Оно је трајало до дубоко у ноћ. Са сличним весељима попраћене су прославе и у свим општинским центрима у срезу које су тим поводом одржане. Према томе, организација, говори, као и сама прослава, одлично су успјели, како се то и наглашава у извјештају Среског комитета КПЈ од 11. новембра 1943. год. упућеном ПК КПЈ за Црну Гору и Боку.¹¹⁶

¹¹² Исто.

¹¹³ Исто, VI/3—22 (43).

¹¹⁴ Исто, IV 2ц—1 (43).

¹¹⁵ Стојан Жугић.

¹¹⁶ АИИ, IIIз-20 (43).

Петнаестог новембра на Жабљаку је обављен помен и свечана сахрана 28 бораца (позадинских радника) које су четници стријељали за вријеме своје владавине (период јул 1942 — април 1943).¹¹⁷ Био је то дан жалости праћене сузама, жалостивим говорима и тужбалицама. Дан је био кишовит и хладан, али је народ ипак дошао. Претходног дана, пошто су остаци 28 бораца откопани, смјештени су у типизирани мртвачке сандуке који су у радионицама Команде мјеста и Одрета били већ направљени. Тринаестог и 14. новембра, пошто су пренесени, посмртни остаци смјештени су у жабљачку цркву. На дан 15. новембра, у цркви је било поређано свих 28 сандука, са костима бораца који су пали за слободу. Потребно је било видјети како поред сваког од тих сандука стоје скрушени али и горди њихови најближи и најмилији. Неке породице су изразиле жељу да и један поп присуствује томе чину, што је средско војно-политичко руководство било већ предвидјело. И тако је помен отпочео молитвом, уз велико опијело које је одржао један прота.¹¹⁸

Послије молитве наступили су говорници. Прво је веома дирљиво и осјећајно говорила професор Видосава Јауковић, истакнута жена чијег су брата Лазара четници били стријељали (претходних дана његове су кости откопане из рушевина испред великог тарскога моста). Затим су наступили представници народне власти и војске, међу којима и командант Дурмиторског одрета. У свим тим говорима чуле су се тужне ријечи, али исто толико и пркосне, с позивом на даљу несебичну и пожртвовану борбу до потпуног ослобођења земље. Посебно су дирљиво нарицале тужбалице. Народ је кроз сузе јецао од гњева и срџбе према четничким убицама.

Стријељаним борцима одате су и војне почасте тиме што је поред сандука са њиховим костима стајало одјељење бораца под оружјем, а пред црквом је била постројена чета која им је почасним плотунима одала почаст.

Сандуке су из цркве износили борци, па су потом или сахрањивани на Жабљаку или по жељи породица отпремани у родна мјеста. Колико се то тада могло, предузете су биле и друге мјере да се породицама стријељаних помогне, не само у погледу ублажавања бола него и на други начин.

Иако је то био комеморативни скуп, посвећен друговима који су свој живот положили у темеље слободе, он је исто тако био и политички зов и заклетва на пожртвованост у народноослободилачкој борби.

¹¹⁷ Исто, III-23 (43).

¹¹⁸ Зарија Жугић.

НЕУСПИО ПОКУШАЈ ЊЕМАЦА ДА ПРОДРУ НА ДУРМИТОРСКО ПОДРУЧЈЕ

Јединице Друге пролетерске дивизије, које су почетком децембра држале Пријеполје и затварале правце према Сјеници и Ужицу, изненађене су наглим продором њемачких моторизованих снага од правца Сјенице. У Пријеполје су Њемци ушли 4. децембра. Послије тешких борби ради одбране града, а нарочито Треће српске ударне бригаде (која је имала и велике губитке), Њемци су 5. децембра успјели да продру у Пљевља.¹¹⁹ У Пљевљима су се налазила велика складишта ратне опреме, а нарочито хране, заплијењене од Италијана послје ослобођења града.

Тих дана се у Пљевљима налазио и штаб Другог ударног корпуса. Због изненадног продора Њемаца у Пријеполје, штаб Корпуса је наредио да се сва ратна опрема, а нарочито храна, евакуише камионима из Пљеваља према Жабљаку. Тако је и учињено. Међутим, Њемци су са једном моторизованом колоном, јачине преко једног батаљона (између 350 и 400 војника), као и једним бројем припадника муслиманске милиције, нешто четника и артиљеријским јединицама — одмах продужиле продор од Пљеваља према Жабљаку. Са собом су имали и двоје блиндираних кола, 7 тенкова и око 20 камиона.¹²⁰

Пошто је око 15 наших камиона натоварених храном и ратном опремом стигло на мост у Ђурђевића-Тару, ту су се морали зауставити због тога што је један лук великог бетонског моста у III непријатељској офанзиви по наређењу Врховног штаба и друга Тита био порушио инжињер Лазар Јауковић. Брзина наступања и притисак Њемаца били су такви да није било никакве могућности да се храна и ратна опрема пребаце преко импровизованог висећег моста, који се налазио над самим нивоом ријеке узводно, уза сами велики бетонски мост.

У циљу одбране слободне дурмиторске територије, најбрже што се могло, од јединица Дурмиторског одреда организована је одбрана на лијевој обали Таре. По наређењу штаба корпуса, телефоном су 5. децембра ноћу са Косанице хитно позвани Четврти и Пети ударни батаљон¹²¹ — да запосједну положаје на лијевој обали Таре, са тежиштем одбране у рејону Ђурђевића-Таре. Наредбом команданта и комесара Другог ударног корпуса Пека Дапчевића и Митра Бркића, који су из Пљеваља са дијелом штаба прошли овим правцем, формиран је и штаб сектора,¹²² који је имао задатак да организује одбрану на лијевој обали Таре од

¹¹⁹ Обрад Цицмил, *Дурмиторски НОП одред*.

¹²⁰ АИИ, IV 2ц—47 (43).

¹²¹ Обрад Цицмил, *Дурмиторски НОП одред*.

¹²² За команданта и комесара сектора именовани су Стојан Жугић, члан Главног штаба НОВ и ПО за Црну Гору и Боку, и Миђун Јауковић, комесар одреда. (АИИ, IV 2ц—47/43).

Добриловине до Тепаца. Четврти ударни батаљон запосио је положаје од моста узводно према Добриловини са тежиштем одбране на самоме мосту, а Пети ударни батаљон низводно — са задатком контроле ријеке али са тежиштем одбране на десном крилу. Трећи ударни батаљон привучен је као други ешалон у село Врела и на Његовуђу.¹²³ Дио овог батаљона био је ангажован и на пребацивање рањеника из друге пролетерске дивизије преко Тепаца.¹²⁴ Батаљони су били добро снабђевени лаким оружјем, а нарочито митраљезима „брета“

Био је пао снијег, око 15 сантиметара.

Шестог децембра послије подне Њемци су са скијашким одјељењима, маскирани бијелим мантилима, избили у Ђурђевића Тару, на десну обалу ријеке. У току ноћи 6/7. и 7. децембра ујутро главнина њихове колоне такође је избила у овај рејон. Пратила ју је извиђачка и бомбардерска авијација, која је тукла наше положаје. Авијација је бацала и летке пропагандне садржине. Она је тога дана бомбардовала села Вирак и Јаворје.¹²⁵ Непријатељска авијација је такође била активна 8, 9. и 10. децембра. Послије тога су наступили лоши дани, што је онемогућивало њена дејства.

Јаку артиљеријску групу од два топовска и хаубичка дивизиона Њемци су поставили на Косаници, при улазу у Ђурђевића Тару (на Ждријелу), и њима узастопно тукли не само лијеву обалу Таре и Расову него и села Алугу и Његовуђу. Нарочито је снажно тукла наше положаје и поменута села: 8, 9, 10, 11, 12, 15. и 16. децембра.¹²⁶

Захваљујући успјешном отпору наша два батаљона, први покушај Њемаца да (7. децембра) из покрета пријеђу Тару био је осујећен. Послије тога су, све док су се са главнином повукли 17. децембра, преко јаких звучника и гласноговорника (које су инсталирали од школе у Ђурђевића Тари до моста) упорно позивали наше јединице на „предају“, увјеравајући да су нам сви отпори и борба узалудни, јер је „побједа на Хитлеровој страни“ Све док су се задржавали у Ђурђевића Тари са том пропагандом преко звучника нијесу престајали. Служили су се и најпогрднијим увредама на рачун партизана.

Десетог децембра стигао је на наше положаје један дивизион од двије батерије брдске артиљерије с италијанском посадом из састава италијанске партизанске дивизије „Гарибалди“

На челу дивизиона, као командант, налазио се наш артиљеријски официр са још два-три наша официра. Дивизион је постављен на положајима између села Алуге и Расова, са доње

¹²³ АИИ, IV 2ц-47 (43).

¹²⁴ Исто.

¹²⁵ Исто.

¹²⁶ Исто, IV 3а-36 (43).

стране комуникације. Од тада па све док су се Њемци потпуно повукли свакодневно се водио жесток артиљеријски двобој. Услед дејства њемачке артиљерије, становници Алуге, Његовуђе и других оближњих села морали су да се евакуишу из својих домова. И сам Жабљак са најближом околином спремао се за евакуацију. Око 100 рањеника, који су у овој офанзиви били евакуисани из Санцака преко Тепаца за Жабљак, морало се хитно и по снјегу на саоницама пребацити за село Тимар и Боан, гдје се иначе налазио дио корпусне болнице.¹²⁷ Међутим, овај италијански дивизион био је у гађању веома прецизан и упоран. Дешевало се често и да ућутка њемачку артиљерију. Он је тачно гађао позиције њемачке артиљерије, присиљавајући је често да мијења положај.

Девог децембра, послје снажне артиљеријске припреме, Њемци су покушали да пријеђу Тару. Успјели су да ријеку пријеђу скоро са једном четом (око 40 војника, са једним тешким митраљезом и неколико „шараца“), образујући мали мостобран на нашој страни.¹²⁸ Међутим, Четврти батаљон је са своја четири вода и једним водом из Петог батаљона, ноћу 9/10. децембра, извршио контранапал и успио да Њемце примора на повлачење, на десну обалу. До 17. децембра Њемци су још неколико пута покушавали да пријеђу ријеку, али сваки пут без успјеха. Јер мјесто за најповољнији прелазак стално се налазило под нашом ватром, а нарочито под бочном ватром митраљеза Четвртог батаљона, замаскираних у гредама десно, узводно од моста. Њемци су имали — колико се видјело — око 10 мртвих и више рањених.¹²⁹

Наши губици били су два мртва и неколико рањених.

Тако је, послје једанаест дана узастопних борби, покушај продора Њемаца на томе правцу потпуно пропао.

Комунисти су, без сумње, и у овој ситуацији значили много. Они су подстрекивали борце на отпор, прихватајући и сами најтеже задатке. Нарочито су помогли Петом батаљону, у коме је било и колебања и осипања.¹³⁰ Иако је притисак Њемаца био свакодневан, комунисти из четних хелија и батаљонских бироа, а нарочито првих дана, када су Њемци снажније притискивали, често су се и на положајима састајали и договарали, бодрећи потом борце на упорност и подвлачећи да се Њемцима ни по цијену највећих жртава не смије дозволити да продру на слободну дурмиторску територију.

¹²⁷ Обрад Цицмил, *Дурмиторски НОП одред*.

¹²⁸ АИИ, IV 2ц-58 (43).

¹²⁹ АИИ, IV 3а-36 (43).

¹³⁰ Исто.

Поред снабдијевања батаљона храном и одјећом из Жабљака, у том погледу су пожртвовање испољили и Доњи Шаранци, при чему су се комунисти с тога терена, одборници и омладина посебно истицали.

Пошто је почетком децембра дотадашњи командант одређен на дужност у Главном штабу НОВ и ПО за Црну Гору и Боку, за команданта Одрета именован је Јосиф Маловић.

На крају, може се констатовати да су се комунисти дурмиторскога краја и у фази борбе од априла 1943. па до краја те године, иако пролазећи кроз искушења, показали достојни звања члана КПЈ, јер су у свакој ситуацији успијевали да овај родољубиви и борбени народ организују на отпор и борбу до стицања коначне слободе.

Стојан Жугић